

286461
Csoportszám: 510

ÉRTEKEZÉSEK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYA KÖRÉBŐL

TIZENNYOLCZADIK KÖTET.

AZ OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTETTE

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XVIII



939

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1904.



TARTALOM.

- I. szám. Böles Leo Taktikája mint magyar történeti kútforrás.
GYOMLAY GYULA I. tagtól.
- II. » Temesvári Pelbárt Példái. Székfoglaló értekezés. KATONA LAJOS I. tagtól.
- III. » A római elégia viszonya a göröghöz. NÉMETHY GÉZA I. tagtól.
- IV. » A «Behdset-ül-Lugat» című csagatáj szótár. THURY JÓZSEFTŐL.
- V. » ~~Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. KATONA LAJOS I. tagtól.~~
- VI. » Határidőszámítás a rómaiaknál. Dr. CSERÉP JÓZSEFTŐL.
- VII. » Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. Székfoglaló értekezés. THURY JÓZSEF I. tagtól.
- VIII. » Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. Székfoglaló értekezés. SZILASI MÓRICZ I. tagtól.
- IX. » Szenáji és a perzsa vallásos költészet. KÉGL SÁNDORTÓL.
- X. » A Teleki-codex legendái. KATONA LAJOS I. tagtól.
-

Bölcs Leo Taktikája mint magyar történeti kútforrás.

(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1902. jan. 7-ikén és ápr. 7-ikén tartott ülésében.)

A jelen értekezésben tárgyalandó kérdésre a *Magyar Honfoglalás Kútfüi* című emlékmunkáról a *Budapesti Szemle* múlt évi 299. és 300. füzeteiben megjelent bírálat irányozta figyelmemet. Mivel a byzáncai irodalomnak a magyarokra vonatkozó emlékeivel magam is már régibb idő óta foglalkozom, feladatúl tűztem ki magamnak, hogy megvizsgálom ama sokat vitatott adatok hitelességét és értékét, melyeket a honfoglaláskori magyarokra nézve VI. Leo byzáncai császár taktikája (s főképen ennek XVIII. fejezete) állítólag magában foglal.*)

Miután azonban köztudomás szerint ugyanezek az adatok egy másik byzáncai taktikában, a Mauricius-félében is megtalálhatók, ennek a Mauricius-féle taktikának korára és szerzőjére nézve pedig Bölcş Leo XVIII. fejezetének magyar kiadója új hypothesis-t állított fel, mindenekelőtt a Mauricius-féle taktika korának és szerzőjének kérdésével kellett részletesen foglalkoznom.**)

*) Értekezésem a fenn említett bírálattól egészen függetlenül, teljesen önálló forrástanulmányok alapján készült. De mivel eredményeinek egy részében megegyezik vele, határozottan kijelentem, hogy mindazon szempontokra és eredményekre nézve melyekben ez a megegyezés megállapítható, az elsőbbség jogát teljes készséggel átengedem a nevezett bírálat szerzőjének.

***) Hogy a Leo hitelességével kapcsolatos kérdések már régen tisztázva nincsenek, azt főleg annak kell tulajdonítanunk, hogy a Maur.-f. taktika egyetlen egy kiadása (Joannes Schefferus, Upsalíæ 1664) semmi-féle nagyobb közkönyvtárunkban eddig meg nem található. Nekem — dr. Ferenczy Zoltán egyet. könyvtárigazgató úr szíves közbenjárására

lesz a foglalata értekezésem első szakaszának. A második szakaszban áttérek aztán Leo Mauriciushoz való viszonyának és a Leo-féle adatok értékének vizsgálatára.

ELSŐ SZAKASZ.

A Mauricius-féle taktika kora és szerzője.

A) A mű keletkezésének legkésőbbi határai.

I. Idegen népek szerepe a Mauricius-féle taktikában.

A Mauricius-féle taktika nem pusztán régi nyomokon járó, elméleti munka, hanem nagyon is gyakorlati természetű. Mindjárt a bevezetést is a tényleges állapotokon való panaszkodással s a munka szükségességének bizonyításával kezdi a szerző, jelezve azt a különbséget is, mely az ő művét a régibb — pusztán elméleti természetű — taktikáktól elválasztja. A római sereg — úgymond — gyakorlatlan, a strategia tudománya a gyakorlatban csaknem feledésbe ment; a hadjáratokban sok kudarcz, kellemetlenség (πολλά τὰ δυσχερῆ) érte a római seregeket; a hadvezérek ugyanis épen a legközöségesebb, legszükségesebb hadműveletekhez (αὐτὰ τὰ πρόχειρα) nem értenek. Szükség van olyan útmutatásra, mely nem elégszik meg a régiek eljárásával, hanem ügyet vet a gyakorlat követelményeire is (ὦν ὅν χρεῖα), s nem hagyja figyelmen kívül a viszonyok megváltozását, mert a tényleges viszonyok ismerete nélkül nem lehet sikeresen hadakozni.*)

Legeslegfőbb feltétele pedig a sikeres hadakozásnak, hogy a vezér ismerje *mindazoknak* a népeknek hadiszokásait, melyek ez

melyért ezennel nyilvánosan is hálás köszönetet mondok — a göttingai egyet. könyvtár példánya állott több hónapig rendelkezésemre, s így a szöveget, a mennyire egy kiadás útján lehetséges volt, alaposan megismerhettem. Szerencse, hogy Maur. Schefferben olyan kiváló tudású kiadóra talált, a milyennel a Leo-féle taktika ez ideig még nem dicsekedhetik.

*) Ἡμεῖς δὲ χρειώδεις καὶ τοῦτο κρίναντες εἶναι, τὸ μὴδὲ τὰ πρόχειρα προϊδῆν, ὦν χωρὶς ἀσφαλῶς στρατεύειν οὐκ ἔνεστι, μετρίαν τινὰ . . . εἰσαγωγὴν . . . ἐπιφύραμεν.

időben a rómaiakat háborgatják. (XI. 1.: ἀναγκαῖον καὶ τὰς ἐκάστου ἔθνους ἐνοχλοῦντος τῇ πολιτείᾳ τάξεις καὶ τὰ αὐτῶν ἔθνη διηγῆσασθαι.) A mű szerzője épen abban látja művének főérdemét, hogy ébben a tekintetben tájékoztatással szolgál azoknak, «a kik az illető népekkel hadakozni akarnak» (ἐφ' ᾧ δύνασθαι διὰ τῶν παρ' ἡμῶν εἰρημύμενων τοὺς πρὸς αὐτὰ τὰ ἔθνη πολεμεῖν θέλοντας ἰκανῶς ἀρμολῆσθαι).

Azért a terjedelmes XI. szakasz sorra veszi azokat a népeket, melyektől ez időben tarthat a római. Ezek: a perzsák, a «skytha» népek (avarok, turkok), a szőke népek (frankok, longobárdok) és a slávok meg anták.

Először a *perzsákról* szól (XI. 2. Scheffernél 254—260.), kiknek sok dicséretes tulajdonságára feltűnő nyomatéket helyez, s hosszasan és behatóan fejtegeti, hogyan legezélszerűbb ellenük hadakozni. Különösen kiemeli, hogy szinlelt futás közben óvatosan kell ellenük visszafordulni, mert a perzsák üldözés alkalmával sem bontják meg hadirendjüket, mint a skythák szokták.*) Kétségtelen, hogy e részletes utasításoknak csak abban az időben lehetett értelmük, mikor a római birodalmat még komoly veszedelem fenyegette a perzsák részéről. Különben is a perzsákról nemcsak a XI. szakaszban van szó, hanem az egész műben mint a rómaiak legfélelmesebb ellenségei szerepelnek. A II. szakasz 1. fejezete a kettős hadirend (πρώτη καὶ δευτέρα τάξις) dicsérete közben megemlíti, hogy a perzsák is csak egy hadirendbe sorakoznak (ἐπιτάσσονται, praesens!) úgy, mint a rómaiak. Velük kezdődik is a munka: az I. szakasz 1. fejezete már utasításul adja, hogy a katonaságot nemcsak a római, hanem a perzsa módra való (περσιστί) nyilazásba is bele kell gyakorolni (v. ö. XII. 8. 3. is). Egy másik helyen (XII. 8. 7.) pedig épenséggel olyan mandatorokat (szárnyszegédeket) kíván a szerző, a kik a rómain (= a latinon) kívül perzsa nyelven is tudnak beszélni (εἰδότες ῥωμαῖσσι καὶ περσιστί). Az utasításai bizonyítására való példákat is gyakran a perzsa háborúk tapasztalataiból meríti a szerző.

Így beszél Mauricius a perzsákról. Ellenben a X. század elején kelt Leo-féle taktika mindazokon az átvett helyeken, a hol Maur. a perzsákat említi, vagy egyszerűen mellőzi a perzsák névszerint

*) Erről a helyről értekezésem második szakaszában külön is szólok.

való felemlítését,*) vagy, ha említi őket, odateszi nevük mellé a «valaha, egykor» jelentésű ποτέ vagy πάλαι határozószót, pl. XVIII. 21. οἱ Περσικὰ φυλά ποτε, XVIII. 38. τινὰ γὰρ τῶν ἔθνῶν, οἷα καὶ τὰ τῶν Περσῶν ποτε, XVIII. 142. τοῦ πάλαι Περσικοῦ ἔθνους, mely «nyugtalanította a régi római császárokat» (τοὺς ἀρχαίοις βασιλεῦσι).

Tudnivaló ugyanis, hogy az a veszedelem, mely a rómaiakat a perzsák részéről oly sokáig fenyegette, Heraclius császár 626-i diadalmas hadjárata és Chosroës perzsa király 628-ban történt halála következtében nagyon megcsökkent, s néhány esztendő múlva a szaraczenok (arabok) előnyomulása következtében végképen, örökre megszűnt. Attól kezdve, hogy Omár 637-ben megdönti a Szasszanidák uralmát, a perzsa veszedelmet több száz esztendőre az arab veszedelem váltja fel. A perzsák szerepe Maur. művében e szerint legalsóbb «terminus ante quem»-ül Heraclius perzsa hadjáratát, vagy legeslegkésőbbben a 637. esztendőt adja.

A második ellenséges népcsoport, melynek a Maur.-féle taktika az említett XI. szakaszban külön fejezetet (a harmadikat, l. Scheff. 260—268.) szentel, a «skytha népek, vagyis az avarok, turkok és a többi, ezekhez hasonló hunn-fajta népek» csoportja.**)

Hogy Mauriciusnak ezt a fejezetét, s még inkább Leo megfelelő helyeit kellőképen megérthessük, mindenekelőtt tudnunk kell, hogy Maur.-nál a «skytha» név nem egyéb, mint általános, gyűjtő értelmű megnevezés mindenféle északi népek (βορειότεροι) jelölésére. Így pl. a IV. sz. 3. fejezetében (Scheff. 109. l.) még a Deciuszal hadakozó gótokat is skytháknak nevezi (Σκωθικά τῶν Γότθων ἔθνη). Ilyen általános értelemben elég gyakran előfordulnak a skythák, vagy a «skythák és hunnok» (VII. 1.) Maur. művében, nevezetesen mint olyan ellenfelek, a kikkel szemben védekezés, élelemgyűjtés stb. efféle dolgában a szokottnál is nagyobb óvatosságra van szükség (l. pl. II. 1., IV. 2., V. 3., VII. 14., VII. B. 11.), kiknek számát a magukkal hajtott sok vezetéklő miatt nehéz meg-

*) Így pl. magában a XVIII. fejezetben az 52., 54., 58. cikelyekben.

**) Ez az a fejezet, melyben Leónak a magyarokra vonatkozó állítólagos adatai is foglaltatnak, s melyet ennél fogva a M. Honfoglaláskori Kútfők közé is felvett a kiadó Leo szövegének bevezetéséül. A görög szövegre nézve azonban v. ö. az Egyetemes Philologiai Közlöny 1902. évi 5. füzetében közölt megjegyzéseimet.

becsülni (IX. 5.), s a kik ellen legjobb február vagy márczius havában támadást intézni, mert ilyenkor lovaik még érzik a telelés sanyarúságait. Szó van továbbá Maur. VI. szakaszának 2. fej.-ében bizonyos skytha lovas-hadgyakorlatról (Scheff. 128. l.: *περι Σκυθικής γυμνασίας σχηματικής*), mely szerint a hadsereg egyetlenegy hadirendbe sorakozva s ezen belül két részre tagolódva a képzelt ellenség bekerítésére iparkodik.¹⁾ Mind a környezet, melyben e hadgyakorlatot olvassuk, mind más Maur.-féle helyek azt bizonyítják, hogy ez a «skytha» hadgyakorlat régibb római tapasztalatokon alapul. Bajos megmondani, miféle északi nép hadiszokását lesték el benne a rómaiak; annyi azonban bizonyos, hogy nem az avarokét vagy a turkokét.²⁾

Ugyanis az avarok és (török-) turkok hadiszokásait Mauricius mindig nagyon megkülönbözteti ama többi népekéi között, kiket általában a «skytha» gyűjtőnévvel jelöl. Ezt teszi a Leo-féle XVIII. fejezetnek alapjául szolgáló most szóban lévő helyen is (XI. 3.), s egy másik, eddig észre sem vett helyén is (II. 1.), melyről részletesen értekezésem második szakaszában szándékozom szólni. Az avarok és a turkok e szerint a hely szerint az összes többi skytháktól különbözőképen, kettős, sőt hármas hadirendet alakítottak, melyet Maur. nem győz eléggé dicsérni. Épen ennek a kettős, illetőleg hármas hadirendnek ajánlásában van egyik fő-fő újítása a Maur.-féle taktikának a régibb haditaktikákhoz képest, s ezt a fontos újítást az avarok (és turkok) hadiszokásaiból tanulta a szerző.

A ránk nézve olyan fontossá vált fejezet (XI. 3.), miután nyomatékosan rámutatott az avar-turk hadirend tervszerűségére (*ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἐθνῶν τὰς κατασκευασθέν³⁾ μάχας*

¹⁾ A MHK.-ban közölt magyar fordítás (de a görög szöveg is) ezt a hadgyakorlatot mint a rómaiaknál szokásos (*χρειαώδης*) gyakorlatot közli. A hiba részletes fejtegetését l. a Századok 1902. évi 3. füzetében, a 253. lapon.

²⁾ Ezt már Leo sem tudta, mert a XVIII. f. 6. cikkelyében, hol ezt a gyakorlatot közli, ő már meg sem említi, hogy voltaképen skytha eredetű, s hogy Maur. idejében még az volt a neve. (Így történhetett, hogy a magyar kiadó és fordító félre is értette helyét.)

³⁾ (Scheffernél 261. l. két szóba írva *κατὰ οὐσιώδη* olvasható.) E kitétel félreértése okozta, hogy a MHK.-ben lévő magyar fordításban ez az avar-turk hadirend egyáltalában fel sem fedezhető. L. Századok, i. h. 258. lap.

ποιούμενα), e két nép többi szokásainak elbeszélésébe fog. De már maga a sorrend is, melyben a két népről szól, valószínűvé teszi, hogy első sorban az avarokra vonatkoztatja ezeket a szokásokat. Először említi ugyanis a turkokat s egészen röviden végez ezzel a «ravaszág nélkül való és nem félelmes néppel» (ἀπηλλαγμένον τῆς . . . ποικιλίας καὶ δεινότητος), hogy aztán áttérhessen a római birodalom igazán félelmes ellenfeleire, az avarokra, erre a «lehető legalkalmatlanabb (μοχθηρότατον), ravasz (ποικίλον) fajra, mely a hadviselésben is ugyancsak tapasztalt» (ἐμπειρικώτατον). Hogy a folytatásban (ταῦτα stb.) többes számban beszél az író, az nem akadályozhat abban, hogy első sorban az avarokra ne gondoljunk. Hisz voltaképen csupán az avarokra illik az is, hogy «egyeduralom alatt élnek» (μοναρχούμενα, gondoljunk Bajánra!), mely kitételt persze Leo már egy mondatba vont össze a két népet általánosan jellemző 42. cikkelylyel. Hogy az avarokkal egykorú törökturkok nem éltek egyeduralom alatt, az köztudomású dolog Menander Protector egyik hirhedt töredékéből (Fragm. Hist. Græc. IV. 244. és kk.), mely elmeséli, hogy Tiberius császár, Mauricius elődje, Valentinust követségbe küldi a turkokhoz, kiknek vezérei (οἷς γε τοῦ φύλου τῶν Τούρκων ἔλαχε πρῶστάναι) nyolcz részre osztották fel a hatalmat (τὰ ἐκείνη ἅπαντα). Turxanthos volt a vezérek *egyike* (εἷς τῶν παρὰ Τούρκους ἡγεμόνων) s ez a *többi* vezéreknél előbb (πρὸ τῶν ἄλλων ἡγεμόνων) találkozott a római követtel.*) Ezek a Don-környéki török-turkok, jóllehet Justinus óta elég sűrű érintkezésben állottak a rómaiakkal, sohasem voltak az európai részekén a rómaiak komoly ellenségei s inkább csak a perzsa háborúk szempontjából érdekelték a rómaiakat, kiknek több ízben szövetségében is álltak a perzsákkal szemben.***) Bajos volna tehát elképzelni,

*) Menander egy másik töredéke szerint (FHG. 226. l.) a Justinushoz küldött turk követség csak négy turk vezérről beszél a császár előtt, s azt is hozzáteszi, hogy «Dizabulosnak (Turxanthos atyjának, nemde jó magyar hangzású nevek??) engedik át az egész népen való uralmat» (τὸ δὲ γε κράτος τοῦ ξύμπαντος ἔθνους ἀνεῖσθαι μόνῳ τῷ Διζαβούλω). De ez a hely először régibb eseményekre vonatkozik, másodsor az «átengedik» ige megint a mi tételünk mellett bizonyít, s harmadszor és főleg: a követ állítása csak afféle diplomata-igazság volt.

**) A rájuk vonatkozó adatok könnyen feltalálhatók a FHG., továbbá a de Boor-féle Theophanes kitűnő indexei segítségével, s azért összeállí-

miért gondolt volna Mauricius, ki művét gyakorlati haszonvételre szánta, első sorban a távol lakó törökturkokra, mikor pl. azt ajánlotta, hogy efféle «skytha» népek ellen februárban kell támadást intézni, s egyáltalában, hogy honnan vette volna szokásaiknak olyan részletes ismeretét. Nem véletlenség tehát, hogy a szóban levő XI. sz. 3. fejjében Maur. olyan hamar s először végez a turkokkal, s lehetetlen, hogy rájuk, a «ravaszág és félelmisség nélkül való népre» vonatkozzék az, a mit néhány sórral alább olvasunk, *) hogy «kiváncsiak, álnokok, megbízhatatlanok, kapzsiságukban telhetetlenek, eskü- és szerződészegők és soha be nem érik a már kapott ajándékokkal». Ellenben, hogy mindezek a jelzők mennyire ráillenek római szájból az avarokra, azt a kor történetének minden ismerője azonnal megértheti. Különben, hogy mekkora befolyással voltak a Maur.-féle taktika keletkezése korában az avarok nemcsak a római taktikára, hanem a római hadsereg (kivált a lovasság) felszerelésére is, az Mauricius más helyeiből is kiviláglik. Ugyanis Maur. I. 2. szerint a római lovaskatonák avar formájú lándzsával s avaros nyakvédővel szerelendők fel; lovaik szügye szintén avar módra fedendő; köpenyegük is avar szabású legyen (κατὰ τὸ σκήμα τῶν Ἀβάρων κεκομμένα ἱμάτια), sátraik is avar-módra készüljenek «csinosan is, czélirányosan is».

Tudvalevő dolog már most, s azért forrásidézetekre sem szorúl, hogy az avarok 562-ben, Justinianus uralkodásának legvégén érik el a Dunát. Baján II. Justinianusszal körülbelül egyidejűleg lép trónra s ettől kezdve az avarok szüntelenül háborgatják a rómaiakat, míg Heraclius császár alatt Byzáncz megghiúsult ostroma után (626. Kr. u.) csökkenni nem kezd az avar veszedelem s a VII. század közepéig végkép meg is szűnik, hogy helyet adjon a bolgárok részéről fenyegető, tartósabb veszedelemnek.**)

Az a mód tehát, a hogyan az avarok Mauricius taktikájában szerepelnek, a mű keletkezésének legkésőbbi határául, tágan számítva, a VII. század 3--4. tizedét jelöli meg, azaz ugyanazt a

tásukat feleslegesnek tartom. A kérdés szempontjából való újabb és tüzetesebb átvizsgálásuk azonban mindenesetre megérdemelné valamely historicus szakemberünk fáradságát.

*) L: Scheffernél még ugyanazon a 261. lapon.

***) Constantinus Pogonatus óta, 679. Kr. u. L. Theophanes, ed. Boor, 359, 8.

terminust, mely a műnek a perzsákhoz való viszonyából is következett.

A Mauricius-féle XI. szakasz következő, 4. fejezete a «szöke népeknek, úgymint a frankoknak, longobárdoknak és más hasonlóknak» hadiszokásait ismerteti. Ebben a fejezetben semmi olyan pozitív adat sincsen, melyből pontosabb határt lehetne szabni a mű keletkezésének legkésőbbi idejére. Azonban mindenesetre feltűnő, hogy Maur. nem említi e népek megkeresztelkedését (Leo a megfelelő helyen, XVIII. 77. azon kezdi, s azt mondja róluk, hogy «hajdan», *πάλαι*, pogányok voltak) s hogy oly módon szól róluk, mint a kikkel még tényleges háború is folyhatik (Leónál ez is másképp van). Tudjuk, hogy a frankokkal Ammigos királyuk és Justinianus császár idejében 561 körül még háborúskodtak a rómaiak,¹⁾ s hogy Sigisbertus frank vezér (*ἡγεμῶν*) szövetségben állott Bajánnal és élelemszállítmánynyal is segítette.²⁾ A longobárdok pedig 568-ban rátörtek északi Italiára, néhány év alatt el is foglalták s így megsemmisítették a rómaiakra nézve a Belizár és Narses-féle hadjáratok összes eredményeit.³⁾ Mauricius császár (582—602.) vetett csak gátat terjeszkedésüknek a ravennai helytartóság (exarchatus) alapításával s azzal, hogy a longobárdok ellen a frankokkal lépett szövetségre.⁴⁾ Heraclius császárt aztán már a diadalmas perzsa háború foglalta el, ennek utódait pedig az arab és bolgár veszedelem. A «szöke népek» ellen való komolyabb hadviselésre az arab veszedelem kezdete óta nem gondolhattak többé a rómaiak. Egészben véve tehát a frankokról és a longobárdokról szóló rész is csak megerősíti eddigi vizsgálódásunk eredményeit.

¹⁾ L. Menander Protect. FHG. IV. 204. l. 8. töredék.

²⁾ Menander Pr. FHG. IV. 230. l. 23. töredék. A mi kereszténységüket illeti, Procopiusnál (de bello Goth. II. 25, II. 248. l. Bonn) azt olvassuk, hogy a Narses-f. háború idején még feláldozták a hadifogságba esett gót gyermekeket és nőket, mert «ámbár felvették a kereszténységet, nagyrészt megtartották régi vallásos szokásaikat». Theophanes Chronographiája az 592. évhez a frankoknak egy követségét említi Mauricius császárhoz (ed. Boor, 269. l.)

³⁾ L. Menander FHG. IV. 253. l. 49. töredék és 263. l. 62. töredék. Tiberius császár, Maur. elődje csak pénzzel iparkodik hatni a longobárd vezérekre.

⁴⁾ A longobárdok Mauricius ellen való háborújáról (588 Kr. u.) megemlékszik Theophanes (ed. Boor, 261, 26.).

A XI. szakasz utolsó (5.) fejezetében a *szlávokról* és az *anták-ról* van szó Mauriciusnál, ki e két népet (mindig «és»-sel, sohasem «vagy»-gyal képesítve) rendszeresen együtt említi. Idegen uralmat sehogyan sem tűrő (μηδαμῶς ἄρχεσθαι: πειθόμενα), fejtelenségben élő s egymás közt is folyvást torzalkodó népeknek mondja őket, melyeknek hadirendjük nincs, utánzásra méltó hadiszokásaik sincsenek, — legfellebb a római könnyű fegyvereseket (φιλοί) ajánlatos az övéikhez hasonló rövid gerelyekkel (λακίδια v. ἀκλίδια Σλαβινίσκια) felszerelni.¹⁾ Országuk még a Duna túlsó partján van, a Duna mellékfolyóinak torkolata felé,²⁾ s jöllehet jól értenek a vizen való átkeléshez,³⁾ s ilyenformán már régibb idő óta át-átcsaptak az innenső partra is,⁴⁾ a Maur.-féle taktika idején még kétségtelenül a Duna a határ országuk és a római birodalom közt. «A római parton hátrahagyott lovas-örség — úgymond Mauricius,⁵⁾ — ne táborozzék nagyon közel a Dunához, hogy kis száma fel ne tűnjék; de nagyon messze se, hogy kéznél lehessen, ha szükség volna reá.» Továbbat (Scheff. 282. l.) figyelmezteti a vezért, hogy az ellenséges földön rekvirált élelmiszereket ne engedje idétlenül (ἀκίρως) fel-emészteni, hanem *hajókon* szállíttassa a római területre, mert a szlávok folyói mind a Dunába torkolnak. Az ellenük hadba induló vezér feladatát csak abban látja Mauricius, hogy fokozza köztük az egyenetlenséget, akadályozza meg átkelésüket, s lehetőleg saját országukban háborgassa őket váratlan meglepések által, leginkább télen, mert ekkor a kopasz erdőségekben nincs hová rejtőzniök, de nyáron is, hogy a római foglyok a túlsó part sűrűségei közt könnyebben visszaszökhessenek a sereghez. Hogy avar fennhatóság alatt állanának, arról Maur. még mit sem látszik tudni. Mindamellet, hogy milyen alkalmatlan és veszedelmes ellenfeleknek tartja őket, mutatja a sok és részletes utasítás, melyeket az ellenök indítandó sereg számára ad, s kivált a szokatlanul hosszú (18 oldalnyi) fejezet befejezése, melyben még ezt a sok utasítást sem

¹⁾ L. Maur. XII. 8. 5.

²⁾ Scheff. 282. l. Τῶν δὲ ποταμῶν αὐτῶν ἐπιμιγνυμένων τῇ Δανουβίῳ stb.

³⁾ Scheff. 274. l. ἐν πείρᾳ δὲ εἰσι καὶ ποταμῶν διαβάσεις ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους.

⁴⁾ Scheff. 272. l. μηδαμῶς . . . ἄρχεσθαι πειθόμενα, καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ.

⁵⁾ Scheff. 279. l.

tartja elégnék velök szemben. S tényleg nem is csupán a XI. szakaszban szól róluk, hanem a mű két más fejezete is úgyszólván kizárólag ellenük irányul: az egyik az ellenséges földre való betörésről szól (IX. 3.), a másik az erdős, nehezen járható, vagy szoros helyeken követendő rendszabályokra nézve ád (XII. 8. 20.) utasítást. Mind a két fejezetnek már hosszúsága is (az első 10 oldal, a második 8 oldal) elárulja a tárgy gyakorlati jelentőségét: de mind a kettőben egyenesen meg is mondja a szerző, hogy kivált a szlávokra és antákra gondol. Az utóbbi fejezet azért is érdekes, mert formája is megkülönbözteti az őt környező, valamely régibb íróból átvett többi fejezetektől. Van azonkívül még egy fejezet (XII. 8., 21.) Mauriciusnál, mely ugyan régibb forrásokból van kivonatolva, de kétségkívül gyakorlati czéllal, s kivált a szlávokra és antákra való tekintettel: ez a folyóvizzen való átkelésre ád részletes utasításokat.

Már az eddigiek után is felesleges tán érveket keresni amalfogással szemben, hogy a Mauricius és Leo-féle taktikák közel egyidejűek. De pontosság kedvéért meg kell már ezúttal is emlétenem, hogy Leo a szlávokat és antákat még a Maur.-ból pontosan átvett fejezetekben sem említi névszerint (vagy, hogy ποτέ — hajdan — szócska beiktatásával és múlt-idejű igékkel beszél róluk, mint a perzsákról); s nevezetesen, hogy a XI. 5. jókora részét, melyben a hidkésztetésről is szó van (Scheff. 276—284. l.) és a XII. 8. 21. fejezetet egyáltalában bele sem olvastotta a maga taktikájába — holott pedig ezeken a részleteken kívül kivétel nélkül Maur. minden fejezetének talált megfelelő helyet és formát a maga munkájában. S alig hozza szóba a szlávokat (XVIII. 78. cz.), mindjárt hozzá teszi, hogy «volt idő *hajdan*, mikor még túl laktak a Dunán» (ἦν ποτε ὅτε πέραν κατόκων τοῦ Ἰστρου) és mikor «régente» (ἐν τοῖς παλαι χρόνοις) sokat zaklatták a rómaiakat (XVIII. 100.). Átköltözésükről kétszer is megemlékszik (XVIII. 78., 98. cz.) s említi megkeresztelkedésüket is (100. cz.). Ha Leónak volt ennyi érzéke a tényleges viszonyok iránt, a Mauricius-féle taktika szerzőjéről bizvást feltehetjük, hogy előadása még jobban megfelel az ő korabeli tényleges állapotoknak.)*

*) Leo magyar kiadója nem lát semmi egyéb akadályt a maga hypothesisével szemben (hogy t. i. Mauricius taktikája a VIII. század elején

Kérdés már most, miféle korra vall a szlávokról szóló fejezet a Maur.-féle taktika keletkezését illetőleg? Általánosan ismeretes, legutóbbi időkben is kitűnően feldolgozott és elbeszélte*) történeti tényekről lévén szó, a felelet rövidre fogható.

Mivel a szerbek és horvátok megtelepedése mostani hazájukban Heraclius idejébe, a 630. év tájékára esik (Const. Porph. de adm. imp. 32. f.), legszélsőbb határul legalább is ezt az esztendőt kell elfogadni. De tekintve, hogy a Mauricius szláv és anta országa még minden valószínűség szerint inkább a mai Oláhországba, mint a mai Dél-Magyarországba képzelendők, s hogy Mauricius mit sem szól a szlávoknak az avarok által való elnyomásáról, ez az időhatár tetszés szerint visszavihető akár az első avar-szláv háború idejéig, azaz 558. tájáig (Menander. Prot. FHG. IV. 204. l.) — a mennyiben egyéb okok nem szólnak a mű keletkezésének ennyire való hátratétele ellen.

Ezeket a XI. szakaszba foglalt népeken kívül, melyek a szerző korában kétségtelenül legfőbb ellenségei voltak a birodalomnak, az egész Maur.-féle taktikában még csak egy hely van, mely több idegen népet egyszerre névszerint emleget. Ugyanis a VIII. szakasz 2. fejezetében (Scheffernél a 196—7. lapon, hibás lap-számozás), a hadvezéreknek szánt jó tanácsok gyűjteményében (Γνωμικά) felemlíti a szerző, hogy más ellenféllel más terepen célszerű hadakozni, így pl. «a parthusok és a gallusok — úgymond — a sík tereket kedvelik; a hispaniaiak és liguriaiak a hegyes és dombos vidékeken szeretnek harcolni; a britanniaiak erdőségekben; a germánok pedig a mocsaras helyeket kedvelik». Ennek a néhány sornyi helynek azonban semmi jelentőséget sem tulajdonítok (Leo is elhagyta), mert, mint a fenn említett népek nevei is mutatják, meg a hely is, melyen előfordulnak (gnómák gyűjteményében): ez

kelt), mint az anták szerepét. Legalább egyebet nem iparkodik czáfolni. Az antákra nézve pedig az a véleménye, hogy «Mauricius művének ez a része visszamehet VI. évszázbeli forrásokra». (L. MHK. 3. lap.) Tehát szerinte Maur. nem létező ellenség ellen adott utasításokat, holott pedig ilyen együgyűség még Leótól sem telt ki. A kiadó állítása nem egyéb megfontolatlan és megokolatlan ötletnél, mely a többi nehézségeket teljesen ignorálja.

*) L. Borovszky S. A népvándorlás kora (Nagy Képes Világtörténet IV. k.) 446—524. l.

a részlet kétségkívül igen régi reminiscenciákra vonatkozik, s különben is az illető népek épen csak példaképen vannak említve.

Fontosabb ennél, hogy ellenkezőleg, *nem* említ Mauricius néhány olyan népet, kikkel még a VI. században, akár mint ellenségeikkel, akár mint szövetségeseikkel, sokat érintkeztek a rómaiak. Ilyenek először is a *gótok*, aztán a gepidák, herulok, és más népek.*) De épen a szerző hallgatásából fontos következtetés vonható a mű keletkezésének «terminus post quem»-ére nézve. Mivel a terminus a gótok előtti időbe már csak az avarok szereplése miatt sem tehető vissza, a műnek olyan időpontban kellett keletkeznie, mikor ezek a népek már nem voltak többé veszedelmesek a rómaiakra nézve. S ilyenformán a szerző hallgatása egyúttal újabb bizonyíték lehet a mellett, mennyire gyakorlatinak szánta művét, s mennyire megfelelt az a tényleges viszonyoknak. Tudvalévő dolog ugyanis, hogy akármennyi bajuk volt ama népekkel a rómaiaknak még a VI. század folyamán is, a század vége felé többé már egyikük sem volt komoly ellenfele a birodalomnak, s nem is vált azzá többé később sem soha.

Összefoglalva tehát az eddigi vizsgálódás legáltalánosabb eredményét, abból, a mit a szerző a birodalom ellenfeleiről tényleg mond, tehát pozitív adatokból, az következtethető, hogy a mű Heraclius uralkodásának azon éveinél, melyekben a császár a perzsákat tönkre verte, s a Duna vonalát a szlávoknak feláldozta, későbbi időbe semmi szín alatt sem tehető.***) Másrészt abból, hogy bizonyos korábban élt s a birodalom történetében szerepet játszott ellenséges népekről hallgat a szerző, tehát *egyelőre* csak negatív adatokból valószínű, hogy viszont nagyon messze a VI. század dereka felé sem tanácsos visszahátrálni a keltezésben, föltéve,

*) A gótok (mint skytha nép) egy, már említett elrettentő példában szerepelnek Deciusszal való 238-iki háborújuk miatt; ezenkívül csak egyszer említ még Maur. gót ruhanéműt, katona-lábbelieket és *herul* kardokat. Nyomai megvannak hát e népek hatásának; de nem komoly ellenfelei többé a birodalomnak.

**) Az adatok részletes vizsgálata nélkül is (de általánosságban ugyanezen az alapon) kimondta már ezt a következtetést *Pauler* Gyula, «A magy. nemz. története Szent-Istvánig» cz. művének 139. lapján. Az élesszemű történetírónak, ime, elég volt a mű általános hatása, hogy ítéletében ne csalatkozzék.

hogy Maur. taktikája ezután is olyan gyakorlati természetű munkának bizonyul, a melyennek az eddigiekben tapasztaltuk.

II. A munka korát meghatározó egyéb pozitív adatok.

Az eddig előadottakban a terminus ante quem meghatározására szolgáló bizonyítékok még nincsenek kimerítve. Eddig ugyanis egyáltalában nem is alkalmaztuk még az efféle meghatározások szokottabb, negatív módját: annak megvizsgálását, miféle fontos dolgot *nem* említ még Mauricius, a mit, ha nem korábban él vala, okvetetlenül meg kellett volna említenie. De, mielőtt ilyen, negatív bizonyítékok vizsgálatára térnénk, felvetjük azt a kérdést is, vajjon igazán nincs-e az idegen népeknek (vagy épenséggel csak az antáknak) szerepén kívül semmiféle olyan pozitív adat a műben, melyből keltének idejére, vagy legalább Leótól való távolságára következtetést vonhatnánk?*)

Már eleve is bajos feltenni, hogy ne találkozzék ilyen adat. Hogyan? Hát a byzáncki hadsereg felszerelése, állománya és a byzáncki hadügy épen semmit sem változott volna néhány évszázad folyamán? Vagy Leo császár csakugyan olyan ἐμβρόντητος fő lett volna, hogy teljességgel mindent, minden módosítás nélkül átvett Mauriciustól, a mit csak nála talált? Hiszen, hogy a turkokra vonatkozó részben, sajnos, csakugyan ezt tette, azt magam sem fogom tagadhatni. Azonban ezt természetesnek tartom, mert eleven turkot aligha látott a kegyes császár. De hát maguknak a rómaiaknak hadiéletében igazán nem mutatkoznék semmi módosulás? Vajjon más részleteiben ennek a terjedelmes munkának, mely két fejezet hijján egészen magába nyelte a Mauricius-féle munkát, igazán nem volna semmi tárgyi módosítás?

Dehogynincs! Hiszen már az eddigiekből is tudjuk, hogy

*) Leo kiadója a már említetten kívül még csak azzal az egyetlen egy bizonyítékkal él, mikor Mauriciust Leóhoz közelebb teszi, hogy Leónak némely helyeit, melyekben ez csak *keréssel* előtte élt szerzőkről beszél, Mauriciusra magyarázza, s így aztán ráfogja Mauriciusra, hogy a VIII. század elején élt. De persze, ő szerinte a historikusok «tisztán csak» az anták miatt teszik a VI. századba Mauriciust. L. a Magy. Honf. Kútfői cz. munka 3. lapját és dr. Vári Rezső akad. értekezésének (II. osztály, XVII. 10. sz.) 45. és 46. lapját.

Leo nem avar módra öltözteti és fegyverezteti a lovasságot,¹⁾ sem a sátraikat nem készítteti avar módra, sem gót bocskorban és zostarionban nem járattja a gyalogságot,²⁾ sem herul kardokat nem ad a nehéz gyalogság kezébe,³⁾ sem szláv gerelyeket a könnyű gyalogságéba.⁴⁾ Nincs már tisztában azzal, miféle fegyver is volt Maur. korában a «martzovarvulon» (μαρτζοβαρβουλον), mert Maur. eme helyét: «a viruttával (βηρόττα = verutum) vagy martzovarvulon-nal felfegyverzetek» így adja vissza: «a riktarionnal, tzikurionnal, vagy valami effélével felfegyverzetek».⁵⁾ A lovak szügyét sem fedeti avar módra.⁶⁾

De a felszerelés még csak hagyján! Hanem hát a sereg állományából hova tüntek Leouál a *bukellariosok*, azaz a hadvezér és az alvezérek néhaidegen eredetű testőrsége? hová a Rhodogaisos gótjaiból formálódott s Mauricius idején még nagyon jó hírnevű *optimaták* csapatja? hová az *optimaták* fegyvertársai, az ú. n. *armatusok*? hová az eredetileg barbár önkéntesekből alkotott *foederati* csapatok, Mauricius idejében a byzáncai sereg színe-java, melyet rendszeren az első hadsor közepére állítottak s melyeknek comese éppen Mauricius volt, mielőtt Tiberius császár rá nem bízta a perzsák ellen induló hadsereg fővezérségét?⁷⁾ Hiszen vala-

¹⁾ Leo VI. 2—14.

²⁾ Leo VI. 26.

³⁾ Leo VI. 25.

⁴⁾ Leo VI. 26.

⁵⁾ Leo XIV. 69. v. ö. Maur. XII. 8. 12. μαρτζοβαρβουλον = szakállas lándzsa, egyik oldala széles fejsze, a másik fokos.

⁶⁾ Leo VI. 8.

⁷⁾ Apparatus a fenn előadottakhoz. *Bukellariosok*: L. róluk Olympidorust, Photiosnál, ed. Bekker 57. A. 26. — *Optimaták*, ὀπτιμάτοι, l. u. ott 57. A. 36; v. ö. Jornandes de success. regn. 95. f., Zosim. VI, 26, 4; Theoph. Chron. ed. de Boor 447, 21. — Az *optimaták* ἀρμάτωσ-αιρὸν l. Maur. I. 3. (Scheff. 28. l.): «Καὶ ἀρμάτος προσαγορεύεται, ὁ σύμμαχος τοῦ ὀπτιμάτου, ἤτοι αὐτοῦ ὑπερασπιστής», v. ö. Maur. II. 5, a végén: «τοῖς μὲν ὀπτιμάτοις; τάγμασιν οἱ ἀρμάτοι συντάσσονται, τοῖς δὲ φοιδεράτοις οἱ ἐν δυνάμει εὐρισκόμενοι εἰς αὐτοὺς παῖδες». (Leo mind a két helyet kihagyja.) — A *foederati*, φοιδεράτοι, eredetüket és szereplésüket a Belizár-féle hadjáratban, l. Procop. de bello Vandalico, I. 11. Dindorf I. 358; az első hadirend közepén: Maur. II. 5. (Sch. 59. l.), csakugyan így harczoltak Narses seregében Totilas ellen a longobardok, herulok és többi barbárok, v. ö. Procop. Dindorf, II. 618, 13; a sereg java, l. Maur. II. 10, hol ellentétben vannak

hányszor csak szó van mindezekről Mauriciusnál, Leo a megfelelő helyen *sohasem* említi őket!¹⁾ Hogy is említhetné, mikor az ő korszakában neveik már vagy nem léteztek, vagy (mint az «optimaták») egészen mást jelentettek.²⁾ Ezek a csapatok ugyanis csak a thema-szervezet behozataláig fordulnak elő sűrűbben az auctoroknál, s épen a thema-szervezet behozatala és kifejlődése (a syriai dynastia alatt) vetett véget nekik.

A mi a haditaktikát illeti, az bizony Mauriciustól Leóig nem mutat nagy fejlődést. Úgy látszik, Mauriciusnak az a nagyon kiemelt újítása sem vált általános szokássá, hogy nem kell az egész sereget egyetlenegy hadirendbe felállítani. Legalább Leo szükségesnek látta hasonló nyomatékkal újra kiemelni a jó tanácsot.³⁾ A mi változtatás van Leónál, az jobbra csak a megnevezésekre vonatkozik.⁴⁾ De, jöllehet a két auctor nyelvvel külön is

említve a «gyengébb» csapatokkal; Mauricius mint κόμης τῶν φοιδεράτων, l. Theophan. Chron. (ed. Boor) 251, 27.

¹⁾ V. ö. a két író következő helyeit. Βουκ.: Maur. I. 2. (Leo VI. 3. csak τινός); a vezér kíséretében Maur. I. 9. (Leo IX. 10.); βουκ. καὶ φοιδ. Maur. I. 2. (Leo VI. 1. és IX. 10. kihagyja.) — Φοιδ. az első hadrend közepén Maur. II. 5. (Leo XII. 43. helyettük csak: «a vitézebbeket»); Maur. II. 5. (Leo XII. 48.). — Ὀπιμα: az o. k zászlóalja 400 embernél többől is állhat, Maur. I. 4. (Leo kihagyja); különös erős zászlóaljak, Maur. II. 5. (Leo kih.); ὀπιμαῖοι és φοιδεράοι ellentétben «gyengébb» csapatokkal, Maur. II. 10. (Leo amazok helyett két melléknevet mond: τὰ ἰσχυρὰ καὶ δυνατὰ, az erős és hatalmas zászlóaljak, Leo XII. 56.). — Ἀρμαῖοι, Maur. I. 3. (Leo IV. 14. kihagyja.) Előfordulnak még (csak Maur.nál, l. 3.) μοιράρχαι τῶν ὀπιματῶν, más néven: ταξιαρχοι (Leo kihagyja IV. 14.).

²⁾ L. Constantinus, de them. ed. Meurs. 1617, l. 24. l. Ekkor már egy kerület neve volt, melyről Const. maga sem tudta, miért hívják úgy (τὸ καλούμενον οὕκ οἷδ' ὅπως ἔμαθ' Ὀπιματῶν); a belétartozó katonák nem-hogy derekabbak nem voltak a többinél, hanem ellenkezőleg ez a thema a «legsiralmasabb» (οἰκτροτάτον, καὶ μήτε τοῦρμαις μήτε δροῦγγοις τετιμημένον).

³⁾ V. ö. Maur. II. 1. és Leo XII. 2—22.

⁴⁾ Azonban nem csupán megnevezésbeli változások még pl. a következők sem: Maur. II. 5. A «gyengébb» zászlóaljakkal szemben fel vannak még említve a hadirend bal szárnyán a τάγματα βηζιλλατιῶνων, a jobb szárnyon a τάγματα τῶν Ἰλλυρικιανῶν. (Leónál IV. 44. semmi nyomuk.) Az illyriaiakról egy külön parataxis is el van nevezve Mauriciusnál, VI. 4. melyet Leo említ (XVIII. 9.), de neve nélkül. Ugyancsak a Maur.-f. VI. sz. 5. pontjában szó van barbár szövetségescsapatokról is, ἔθνη (v. ö. VIII. 2.

szándékozom később foglalkozni, már itt bemutatok Leónak né- mely a sereg állományába és a taktikába vágó módosításait, mert, mint látni fogjuk, Mauricius korának meghatározására épen nem különbösek.

Effélék a következők:

Maur. I. 4. «és élükön álljanak merarchesek, az ú. n. stratelates-ek, okos, higgadt, tapasztalt (férfiak)...»

Leo IV. 43. «és élükön fognak állni a mi királyi személyünk kiszemelése szerint merarchesek, a kiket *hajdan* (πρωτέ) str.-eknek is neveztek, most pedig tumarcheseknek szokás nevezni. Ezek legyenek okos... stb. (férfiak)».

Továbbá:

Maur. I. 4. «Antikensor-oknak azok hivatnak, kik előre mennek menetelésekkor, s alkalmas utakat, s tábor ütésére alkalmas helyet keresnek.»

Leo IV. 3. «Antikensoroknak pedig másokat hívtak a *régi* rómaiak, kiket, úgy hiszem, *most* a minsurátorokhoz számítva, külön névvel nem neveznek.»

Továbbá:

Maur. IV. 3. «kerek gödröket, ú. n. lócsapdákat (ἰππολάσται) kell itt-ott ásni» stb.

Leo XIV. 46. «...ha valaki kerek gödröket ását, melyeket a *régiebbek* (οἱ παλαιότεροι) lócsapdáknak neveztek.»

is, σύμμαχοι), melyeket Leo még összefüggése rovására is kihagy (XX. 62.): — Szerepel továbbá Maur.-nál XII. 8. 7. a vezérek kíséretében ὁ τὴν κάππην βαστάζων, kit Leo kihagy. Hasonlóképen a σπασάριος-t (kardhordó, a fővezér kíséretében, Maur. I. 9.) Leo kih. IX. 10. — Nincs szó Leónál továbbá (IV. 10, XII. 122.) a Mauriciusnál még meglévő ilarchosról, azaz első lovas századosról. I. Maur. I. 3, VII. B. 17, v. ö. Maur. II. 19; aztán taxiarchosokról (Maur. I. 3. v. ö. Leo IV. 14.); nemkülömben mind a két meroson két-két u. n. ornivores-ról (Maur. XII. 8. 7. v. ö. Leo IV. 54.). Nem ismeri Leo Mauriciusnak φαμιλαρικὰ kitételét sem (I. 2.), mely, úgy látszik, apródtartásra való átalányt jelent kiválóbb csapatok katonái számára; jellemző, hogy a megfelelő helyen Leo a τοῖς τὰ φαμιλαρικὰ λαμβάνοντες helyett (Leo VI. 15.): τῶν σεματικῶν βάνδων τοῖς δυνατωτέροις (azaz a *themabeli* zászlóaljok vagyonosabb katonáit) említi, mint olyanokat, a kik apródtartásra kötelesek.

Továbbá:

Maur. II. 3. «Ezek a merosok cursorokból is álljanak, úgy, hogy minden merős egy harmadrészét mindkét oldalt cursorok tegyék, két harmadrészét pedig a közepén defensorok.»

Leo XII. 27. «Azt a három merost pedig cursorokból fogod összeállítani, vagyis rohamra rendeltetett csapatokból, a kiket most *proklasztáknak hívnak*, és defensorokból, vagyis olyanokból, a kik maguk közé fogadják¹⁾ a rohamra kivágatásokat, s megvédik őket,²⁾ úgy, hogy minden meros harmadrésze cursorokból álljon.»

Továbbá:

Maur. I. 3. Maur. itt is, mint egyébütt, ismeri a *ὑποστρατηγός* kitételét. Szerinte: «Strategos a neve az egész sereg fejének és vezérének. Hypostrategos pedig az, a ki ő utána a második helyet tölti be.» Leo ehhez a féjezethez a megfelelő helyen a következő magyarázatot fűzi pótlásképen (l. Leo IV. 7.): «Úgy gondolom, a *régiebbek* azért hívták *hypostr.*-oknak a *strategosokat*, mert a legfőbb hatalom a császár kezében volt s az ő személyét képviselte minden egyes hadtéstparancsnokságban (*thema*) a *strategos*.» A magyarázat ugyan hibás, mert *thémákat* a Heraclius előtti kor nem ismert; de azt ez a hely is megmutatja, a mit a többi idézett hely, *hogy Mauricius kora Leo tudomása szerint sem esett* olyan közel Leóéhoz, mint magyar kiadója Leo általános frázisaiból kiindulva hitte. Leo nem zavarja ugyan össze Mauriciust a korábbi görög taktikusokkal, de a saját korához nagyon közelállónak sem jelzi sehol³⁾ ezekben az áruló átvételekben.

¹⁾ T. i. ha meghátrálnak. Az egész dolog világosabban van megmondva Leonál is a IV. könyv 20. és 21. cikkében.

²⁾ Leo kiadója szerint (l. M. H. K. 14. lap 3. jegyz.) a defensorok arra valók, hogy *«megfenyítsék»* a saját *bajtdarait*, a közjük menekvő cursorokat. Persze, mert csak az *ἐκδικος* szót nézte, s azt már nem vette észre, hogy számtalanszor hogyan magyarázgatja a dolgot Maur. is, Leo is. V. ö. Maur. III. 12, XII. 8, 22, Leo XII. 41, VII. 44, VIII. 16. stb. **Ἐκδικος* nem = fenyítő, hanem = *bosszúló, védő = defensor*. Így kell érteni Leo IV. 21. helyét is. Az egész byzanci taktika fő-fő, legismertebb manőverje.

³⁾ Érdekes erre nézve ez a hely: Maur. I. 3. «Cantatornak nevezik azt, a ki a csata előtt beszédet intéz a katonákhoz». Leo IV. 6: «A mandatorokat és a parakletorokat... az előttünk élt, de a többieknél fiatalabb

Még Leo kiadója is észrevette azt a különbséget, mely szerinte Mauricius és Leo «hadi műnyelve» között van. Csakhogy egyrészt nem nevezte a maga nevéen a dolgot, másrészt hibásan magyarázta és hibás következtetést vont le belőle. A magyarázatról és a következtetésről később lesz szó; most magát a tényt kell az igazságnak megfelelőbben konstatálni. A dolog tehát úgy áll, hogy nem csupán Mauricius «hadi műnyelve» latinus, Leóé meg görögös, hanem *Mauricius korában még egészen kétségtelenül latin volt a hadsereg nyelve*, nevezetesen kivált a vezényleté, Leo korában pedig már görög. Leo, ki a tartalomban rendesen követi Mauriciust, a latin kitételeket egyszerűen elhagyja, vagy görögöt tesz helyettük, vagy megtartja őket, de görögül magyarázza, kijelentvén már bevezetésében, hogy épen ezt az eljárást tartja munkája egyik érdemének.*) Az ő korában ugyanis, mint előszavából kiderül, de különben is nyilvánvaló, a latin vezénylet már rég idejét múlta s így a régibb taktikusok művei már nehezen érthetők voltak azok előtt, a kik elméleti okulásra vágyakoztak. Mauricius idejében még egészen másképp állott a dolog. Mauricius ugyanis a maga bevezetésében (l. Scheffernél a 3. lapon) bár Leótól majdnem szószerint felhasználta helyen, a dolog velejét illetőleg épen ellenkezőleg nyilatkozik s azt tartja munkája egyik főérdemének, hogy gyakorlati szempontból, *a mű közönséges érthetősége kedvéért*, általánosan ismeretes és kivált latin kifejezéseket használ.***) Kétségtelen tehát, hogy az ő korában meg az akkori és korábbi taktikusok nyelve

taktikusok rómaiúl (Ῥωμαϊστὶ) cantator-oknak hívták). Így kell felfogni az idézett helyeken a «régibb» középfokú alakokat. Értsd: régiek, de nem olyan régiek, mint pl. Aelianus vagy Arrianus. (NB. Leo magyarázata különben tárgyilag helytelen, mert καντάτωρ és μανδάτωρ nem mindegy Mauriciusnál.)

*) L. Bevezetését, Migne kiad. 676. l. «... inkább csak magukkal a dolgokkal, a beszéd világosságával, s a kifejezés egyszerűségével törődünk; azért a taktika régi görög kitételeit gyakran megmagyaráztuk, a rómaiakat (latinokat) pedig lefordítottuk, s bizonyos más, a katonai gyakorlatban használatos kitételeket használtunk (helyettük), azért hogy világosan megértsek, a kik kezükbe veszik».

**) «... inkább csak magukkal a dolgokkal, s a beszéd szabatosságával törődünk; azért gyakran római (latin), és más, a katonai gyakorlatban elcsépelet (τερομμμένας) kitételekkel éltünk, hogy világosan megértsek, a kik kezükbe veszik».

nem volt közönségesen érthető, épen a köznyelv fejlődésével nem törődő «klasszikussága» miatt.

De magyarázatával a dolognak későbbben foglalkozom; a fődolog az, hogy a katonai nyelv (tehát nem csupán az írók «műnyelve», — mert ez ugyancsak nem mindegy!) Mauricius korától Leóig mindinkább elgörögösödött, s ez úgyszintén olyan természetes, hogy nem szoríul magyarázatra. Nincs tehát egyelőre egyéb hátra, mint bebizonyítása annak, hogy Mauricius csakugyan a latin vezénylet korában ír, Leo pedig a görögében. Ennek bizonyítására összeállítottam Mauricius és Leo egy sereg helyét, jelezve röviden Leo eljárását is.*) De különösen is ki akarok emelni közülök kettőt,

*) A lajstrom koránsem teljes, de a szók olyanok, melyek Leoban vagy elő sem fordulnak, vagy magyarázva vannak. A hol a Heraclius idejében (629 körül Kr. u.) kelt Chronicon Paschale-ra hivatkoztam, a Migne-féle kiadását idéztem. (Ebben ugyanis szintén sok a latin, vagy barbár szó). Mauricius helyeit nem jelölöm, de Leóéit igen. (M. = Mauricius; L. = Leo; Chr. P. = Chronicon Paschale. k. = kihagyja.) Fegyverek és hasonlók: M. σκαπία, L. XIV. 38. κασιδης; — M. ἀπὸ βέττας, Leo VI. 22. k.; — M. λαγεύσαι, L. XII. 54. ἀκοντίαι; — M. ῥίψαι βηρούταν (verutum) ἢ μαρτζοβαρβουλον, L. XIV. 69. ῥιπτάρια . . . ἢ τι τοιοῦτον ἔχοντες; — M. τέντας; (tentoria) L. VI. 17. πέλτας; — M. βαλλίστρας L. VI. 27. β—ς, ἦτοι μαγγανικὰ τὰ λεγόμενα ἀλακίτια etc. Katónafajták, tisztek, s effélék: M. csak kούρσωρες L. IV. 20. κ—ς ἦγουν πρόμαχοι, οὐς καλοῦσι προκλάστας; — M. csak διφένωρες L. IV. 21. ἐκδικιοί is; — M. ἀρχάτοι, L. XII. 50. k.; — M. τρακτεύειν τῆξον, L. XII. 50. περιάγειν; — M. μεράρχης ὁ λεγόμενος Δοῦξ, v. ö. Chr. Pasch. 297, Leo IV. 9. k.; — M. κόμης ἦτοι τριβούνος, Ch. P. 297, 318, Leo IV. 10. és 42. k. Leónál XVIII. 153. a τριβούνος = πεντηκοντάρχης; — M. φικάριον v. ö. Chr. P. 297. οὐξαρίου, Leo IV. 63. k.; — καμπιδούκτωρ, Leo XIV. 65. k. (néha δ is használja); M. XII. 87. βανδοφόρους ἦτοι δρακοναρίου; Leo k.; — M. δημοτάτοι (deputati) L. IV. 5. görögös népetymológiával: δεσποτάτοι; — M. ἐξπλορατόρων, L. XVII. 112. κατασκόπων; M. ἀντικένσωρας ἦτοι πρεπάτωρας, Leo XII. 57. k.; M. τουβάτωρ, L. βουκινάτωρ; M. I. 8. οὐλίμου; L. VIII. 3. παντελῶς ἐσχάτους; M. ἐτέρω νομῆρω v. ö. Ch. P. 297, L. IX. 9. ἐτέρα δουλεία. — Vegyések: M. ἀδέστρατα, v. ö. Chr. P. μετὰ ἄδιστρατόνων σελλαρίων (= megnyergelt vezetéklő), L. καὶ τὴν λοιπὴν ἀποσκευὴν ἄπερ καλεῖται ἀδέστρατα, és X. 11. ἀ., ἦγουν σαγμαρία; — M. κούνα (= cuneus, Leo kiadója rosszul idézi Sophocles szótárát, l. M. H. K. 7. lap) Leo XVIII. 57. k.; — M. στρατάς (XI. 5.) Leo k.; M. φόσαι, L. XIV. 28. λάκκοι; M. ἀπο σακκελίου (a csász. pénztárból) L. XII. 26. ἀπὸ ταμείου τῆς βασιλείας; — M. ἐν ταῖς ἀρμοστασιῶσιν (quum in armis stant milites, lustratio, v. ö. Chr. P. 393. ἀρμοστατίονα) L. k.; — M. σταταία μάχη (stataria pugna) Leo kih.; — M. εἰς τὰ σέδετα (statio) L. k.; — κούρσα (excursio) Leo XII. 128. k.; —

melyek a többi közt legfontosabbak. Először azt a részben már idézett helyet (Maur. XII. 8. 7.), melyben Mauricius a vezérek szárnységeinek, a vezényszókat kikiáltó ú. n. *mandatoroknak* kiszemelésére ad tanácsot. «Válaszszunk — úgymond — éber, élénk és jóhangú mandátorokat, olyanokat, a kik tudnak latinul és perzsául és ha lehet (ἐὰν ἀπαντᾷ) *hellénül is* beszélni.»*) Kiderül ebből a helyből, hogy Mauricius korában nemcsak a katonában, hanem még vezényszó-osztó szárnységében is mellékes volt a görög nyelvtudomány; s a «ha lehet» kitétel nyilván mutatja, hogy tényleg ritka volt akkori időben az olyan mandator, a ki görögül is tudott volna. Miért? Mert a fő az volt, hogy latinul tudjon, legfellebb még perzsául: a görög csak harmadsorban következett.***) Leo idejében már egészen mások a viszonyok. A megfelelő helyen (IV. 49.) Leo olyan mandátorokat kíván, a kik,

M. ἐμπέτοις L. XVIII. 82. καταδρομαίς; — M. διεφρονάτων L. XII. 63. διεκδική-
σαι; — M. διεφρονέσειν, L. XII. 41. ἐκδικεῖν; — M. πρὸ βλεπέτων, L. XII. 52.
προνόμιον; — M. ἀδνομιάζειν (nomina adscribere, recensere) L. XIII. 1.
ἀγιάζειν τὰ βάνδα; — M. βεπαρατίωνα λαμβάνων, L. I. 6. ἀπόλυαίν (obsitot); —
M. κομμάτος L. VIII. 15. k.; — M. βουκελάτου (= kétszersült, a görög pró-
funt, M. mindig így) L. X. 13. παζματίου, XIII. 11. παζμαδάας (jellemző
példa, mert effélének nem szokott hamar változni a neve). — Feltűnő az
is, hogy épen a serég *főréseinek* is más a szokásos neve M.-nál, más
L.-nál, jóllehet itt nem latinok M. terminusai. M.: μέρος, L. τούρμα; —
M. μοίρα, L. δροῦγγος; is (M.-nál Scheff. 47, 9. δροῦγγος = μέρος); M. τάγμα,
L. = βάνδον (v. ö. bandiera, banderium). — Hogy a *vezényszók* M.-nál
latinok, L.-nál görögök, erre nézve elég M. III. 5. f.-ét összehasonlítani
Leo VII. 31—50. fejezeteivel és M. XII. 8. 4—16. összehasonlítani Leo
VII. 65—66. f.-ével. Ebből az is kiderül, mennyivel rövidebb, katoná-
sabb a latin vezényszó. Pl. M. αλέντιο μανδάτα καίπατε, Leo: μετὰ αἰγῆς
πάντᾳ τὰ παραγγέλματα πληρώσατε. Hisz ez már nem vezényszó, hanem való-
ságos paraphrasis! Megjegyzendő, hogy a vezényszavakat nem csak a
róluk szóló fejezetben adja görögül Leo, hanem máshol is. Pl. M. III. 15.
(Scheff. 103.): «Εἰ δὲ πολλοὶ εἶσι οἱ μνησόμενοι, τότε τρανοῦτα, Leo a meg-
felelő helyen XII. 95. μετέλλαζον.

*) Scheffer 307. és kk. I. Μανδάτωρας (ἀφορίασι) ἀγρόπνους γοργούς καὶ
εὐφώνους, εἰδότες ῥωμαῖστὶ καὶ περσιστὶ, ἐὰν ἀπαντᾷ καὶ ἑλληνιστὶ. (Ἀπαντᾷ Maur.
kedvelt kitétele, mely a Váritól hibásan közölt részletben — MHK. 7. I.
4. sor felülről — is helyreállítandó.)

**) Ezt, mi magyarok, sajnos, jobban megérthetjük, mint más nem-
zet. Hiszen mi is megvagyunk, hála Istennek; nyelvünket sem kell már
félteniünk, de katonatisztől bizony nálunk sem magyar nyelvtudományt
kivánnak . . . *másodsorban*, hanem oroszot.

ha lehetséges, több nyelven tudnak beszélni (εἰδότας, εἰ δυνατόν, καὶ διαφόροις γλώσσαις λαλεῖν). A másik fontos hely pedig Maur. II. 17. fejezete, melyet Leo a megfelelő helyen (XII. 68.) nagyrészt kihagy. Ebben Mauricius azt tanácsolja, hogy a «νοβισκοῦ Δεοῦς» (nobiscum Deus) csatakiáltást a sereg ne összecsapáskor hangoztassa, hanem a táborból való kivonulásakor. Fontos a hely azért, mert efféle, a vallással érintkező szokás *egyhamar* nem szokta divatját múlni. Említi Mauricius ezt a csatakiáltást máshol is (VII. B. 16.), ugyanazon tanács kíséretében. Nos, Leo idejében ez a «nobiscum Deus» már ismeretlen volt; helyette mind a kétszer (I. Leo XII. 69. és XII. 106.) más, görög csatakiáltást említ Leo. Καὶ κινῶντα μὲν πρὸς τὴν συμπλοκὴν τὴν συνήθη νικητήριον τοῦ σταυροῦ φωνὴν — a kereszt diadalkiáltását, — ἀνακράζειν δεῖ, és XII. 106: Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς συμβολῆς τοῦ πολέμου μετὰ τὴν φωνὴν τῆς τοῦ σταυροῦ νίκης ἀλαλάζειν δεῖ stb.).

Hozzájárul tehát eddigi érveinkhez a hadinyelv különbsége is a két író korában: ez persze magában véve pontos keltezésre nem vezethet, de annyi mindenesetre következik belőle, hogy Mauricius és Leo között inkább *mentül nagyobb*, mint *mentül kisebb* időköznek kell lennie. Részletes kutatásokra volna szükség, a Mauriciusszal körülbelül egykorú szerzőktől kezdve Leo felé, hogy a ténynyel kapcsolatos érdekes kérdésekre alaposabb választ adhassunk. De maga a tény bizonyos.

Leo kiadójának az a hibás következtetése, melyet Mauricius «hadinyelvének» latinságából levont, abban áll, hogy ő *épen ezért* kisebb időközt vett fel Mauricius és Leo közt, még pedig a következő okból. Mivel a VI. század közepe táján kelt Anonymus Byzantinus-féle taktikában nincs nyoma a vezénylet és a hadinyelv latinságának, ebből azt következtette, hogy Anonymus és Mauricius között nagy időköznek kellett lennie, melynek folyamán a byzáneciak hadinyelve ellatinosodott.*) Már pedig, mennél na-

*) Vári, MHK. 3. lap, jegyzet: «Későbbi időre nézetem szerint azért teendő (Mauricius), mert hadi műnyelve lényegesen különbözik a VI. évszázdba tehető Anonymus Byzantinus taktikusnak hadi műnyelvével. Urbicius (így nevezi V. Mauriciust) műnyelve hemzseg a latin terminusoktól... Bizonyára úgy van a dolog, hogy a byzáneciák hadi műnyelve latin kifejezésekkel bővült az idők folyamán, s Urbicius stílusa ez idegen elemekkel tarkult hadi műnyelvet tükrözteti vissza».

gyobb Anonymus és Mauricius közt az időköz, természetesen annál kisebbnek kell lennie Mauricius és Leo közt. Ezért Mauriciust Anonymustól majd két évszázadnyira teszi, Leótól pedig körülbelől ugyanennyire. Az a föltevés, hogy a byzánckiak hadinyelve (illetőleg a hadsereg nyelve) a VI—VII. század folyamán ellatinosodott volna, s az, hogy azelőtt (tehát még a VI. század közepén) görög lett volna, ellentétben állana *mindennel*, a mit e századok történetére nézve eddig tudtunk, s valóban czáfolásra sem érdemes. Ugyan mit is szóljanak ahhoz a historicusok, hogy a perzsákkal és az arabokkal vesző byzánckiak a VI. és VII. században kezdtek volna tanulni «latin hadi műnyelvet», mikor ők eddig azt tudták, hogy Justinianusig egészben véve latin volt a byzáncki közigazgatás és törvényhozás nyelve is, a hadügyé pedig annyival is inkább, mert Belizár és Narses Italiában szerezték babérait, de nem a VI. és a VIII. század közt, hanem még Anonymus Byzantinus előtt.*) A mi az Anonymus B. és Mauricius közti különbség magyarázatát illeti, az egészen nyilvánvaló. Anonymus csupán a *régi görög* hagyományokat böngésző és rendszerező szobai-taktikus volt, Mauricius pedig katona, s mint előszava és egész munkája mutatja, reformátor. Emezt első sorban a gyakorlat, saját korának gyakorlata érdekelte; amaz nem törődött a viszonyok változásával, sőt valószínű, hogy a III—VI. századbéli fejlődést, ha ugyan ismerte, sajnálatos romlásnak, a latin vezényletet meg barbárságnak tartotta. Minden korszaknak megvannak a maga tudós-különlegességei; de afféle írói egyéniségeknek megértéséhez, a milyenek némely byzáncki írók voltak, tényleg a byzáncki irodalmi viszonyok némi ismerete szükséges. Mit szóljunk pl. ahhoz, hogy Constantinus császár a birodalom hadiszervezetéről írt művében, ebben a kiválóan gyakorlatinak látszó, alapjában véve földrajzi műben a legnagyobb lelkinyugalommal ismerteti forrásai nyomán az új felosztás keretén belül . . . a Justinus korabeli (tehát 400 éves!) állapotokat, beléjük szöve olyan adatokat is, melyek egészen Homerosig mennek vissza?! Anonymus Constantinusához hasonlítva, koránsem megvetendő írói egyéniség. Rendszeressége alighanem a netovábbja annak, a mi byzáncki írótól valaha telhetett, —

*) Ez bizonyos, mert az Anonymus említi is Belizárt, l. Köchly-Rüstow kiad. XXXIII. f. 8. pont. Τοῦτο δὲ ποιεῖ καὶ Βελισάριος; stb.

pedig ez nagy szó ebben a rendszerező-kedvű, a hajdankor hagyományait emésztgető világban. Adatai is megbízhatók lehetnek a régi görögségre nézve. De a maga korával semmi kapcsolatban sem áll, és gyakorlati haszna bizonyára sohasem volt annak a nagy fáradságnak, a melyet munkájába beleköltött. Egészen más Mauricius egyénisége, a ki szintén érzi kora békóit, mert aggodalommal gondol a régiekkel való szakításra, mentegeti is magát bevezetésében bátorságáért: de egészen véve mégis önálló író, s épen azért egészen szokatlan jelenség a byzáncki írók között. Terminusai latinosak, de nem ám azért, mert sokkal később élt volna Anonymusnál, hanem azért, mert ő tekintetbe vette a tényleges viszonyokat is, sőt úgyszólván csupán csak azokat, s ezek a tényleges viszonyok, *mennél inkább haladunk visszafelé, szükségképpen annyival inkább kell, hogy magukon hordják a római bélyeget*. Hogy a római hadinyelv Anonymusig elgörögösödött, aztán Mauriciusig visszalatinosodott, s végül Leóig ismét visszagörögösödött volna, ismétlem, ez én előttem teljességgel érthetetlen feltevés.

Arra, hogy Mauricius és Leo közt nagyobb időköznek kell lennie, újabb bizonyítékot szolgáltat még a két taktika görög nyelvhasználata is. Ebben a kérdésben ugyan a középkori görög irodalmi nyelv terén mutatkozó mesterséges irányzatok miatt nagy óvatossággal kell eljárni. De mivel a jelen esetben mind a két író erősen kiemeli, hogy a nyelvnek nem csínosságát, hanem világosságát, közönséges érthetőségét tartja szemé előtt, föltehető, hogy kivált Mauricius nem valami mesterkéltnyelven ír (mint pl. Anonymus), hanem hogy nyelvhasználata, legalább nagyjából, igazán megfelel a korabeli nyelvhasználatnak. Aztán meg vannak olyan *általánosabb*, áruló nyelvsajátságok, melyek még a mesterkéltnyelvhasználatban is elárulják a szerző korát a fürkésző szemek előtt, s ilyeneknek nem lett volna szabad kikerülnie philologus kiadó figyelmét. A dolog úgy áll, hogy Mauricius minden latin terminusai ellenére is szemmel láthatólag közelebb áll a klasszikus görögséghez e tekintetben is, mint Leo. Döntő bizonyíték erre nézve, hogy Mauricius az igenévi szerkezeteket majdnem thukydidési tömöntséggel használja, Leo ellenben a hol csak teheti, kerüli őket. Legtöbb stiláris módosítása is ilyen természetű, miről kiki meggyőződhetik, ha összeveti a MHK. bevezetésében levő

Maur.-féle szöveget a Leo-féle XVIII. fejezet szövegével. Pl. a ἵνα kötőszó, mely az újjörögben egészen kiszorította az infinitívust, Leo legkedveltebb kötőszava Maur. infinitívusainak megfelelőleg. *) De különben is más nyelvsajátságok is rávallanak a két író közti időbeli különbségre. Így pl. Maur. klasszikus ἵστασθαι alakja helyett Leo (XVII. 63.) στηθέωσαν alakot használja; Maur. τέσσαρας πόρτας τελειότερας kitétele helyett az újjörögös τ. π. μεγαλύτερας közép-fokot (XI. 16.), hasonlóképen Maur. ἐλάττων közép-fok alakja helyett ὀλιγότερον alakot (XII. 33.). Πρόσαπαξ határozót magyarázni látja szükségesnek (XVII. 37: ἤγουν μίαν καὶ μόνην), egyszerű igék helyett frázisokat használ, pl. συνίστανται helyett XVII. 45. οὐστασιν ποιήσωσιν, ὀλιγῶνται helyett VI. 15. ὀλίγοι γίνωνται, stb. Érdekes még, hogy míg pl. Maur. az apród jelölésére csak a πάλικες szót ismeri, addig Leo rendszeren a kicsinyítő παλικάρια újabb görög formával él, ἰσπεὺς helyett is καβαλλάριος-t mond; σκουτάριον helyett pedig a σκουτάρην alakot használja (Leo XVIII. 13.). A két író nyelvhasználatára tehát egygyel több okot szolgáltat rá, hogy munkáikat közel egyidőben keletkezetteknek ne tartsuk.

S ezzel, gondolom, ki is merítettem azokat a pozitív bizonyítékokat, melyek a Mauricius-féle mű keletkezésének végső határául Heraclius uralkodásának közepe táját szabják meg. Eddigi vizsgálódásunkban azt vettük alapúl, a mi Mauriciusban tényleg megvan. Kérdés már most, milyen eredményre jutunk akkor, ha a terminus ante quem meghatározásának szokásosabb eljárását alkalmazzuk s azt is megvizsgáljuk, miféle fontos dolgok azok, melyeket Mauricius még nem említ?

III. A munka korát meghatározó negatív adatok.

Azt hiszem, arra nézve nem lehet kétség, hogy egy olyan κατ' ἐξόχην gyakorlati műről szólva, mint a milyen általában a taktika, s kivált épen a Mauricius taktikája, feltehető a szerzőről,

*) L. magukban a kiadott szövegekben pl. a következő helyeket: Maur. ἐφ' ᾧ συνίστασθαι etc. Leo 64. οἷον ἵνα ἔχωσι; Maur. εἰς τὸ (δύστρον τόπον) κατανοῆσαι, Leo 67. ἵνα κατανοήσῃ; M. καὶ διαθεῖναι L. 64. καὶ τὸ τοῦλδον διαθήσει (Vári: διαθήσῃ, minden megjegyzés nélkül ilyen alak!); M. τὴν παράτην ἐκτάσειν, L. 70. ἵνα ἐκτάσῃ; M. καλὸν δὲ εἶσιν ἔχειν, Leo 72. ἵνα ἔχη stb. stb.

hogy a miféle igen fontos, igen gyakorlati jelentőségű dolgot nem említ, arról nem is volt tudomása. A kérdés tehát voltaképen az, miről nincs még a Mauricius-féle mű szerzőjének tudomása?

S ha így fogalmazzuk a kérdést, a történelem minden ismérőlje azonnal észreveszi, hogy a mi tárgyunk elemzésekor ritka szerencsés helyzetben vagyunk. Hiszen az összes jelenségek a byzánczi történetnek épen arra a pontjára vezettek, melytől kezdve a keletrómaiaknak történetében is, irodalmában is, sőt újabban az egész világtörténetben új korszakot szoktak kezdeni.¹⁾ Nem csoda hát, hogy nem vagyunk szükében a mű keletkezésének idejét megszabó negatív adatoknak sém. Ez adatok azonban olyan nyomások s annyira általánosan ismeretesek, hogy megelégedhünk igen rövid jelzésükkel.

I. Mauricius nem említi a bolgárokat,²⁾ mint a birodalom ellenfeleit, — a mit, ha a Heraclius és Kuvrat közt létrejött 635-i szerződés után írja vala művét, okvetetlenül meg kellett volna tennie; hogy ne is szóljunk a bolgároknak 679 táján történt honfoglalásáról, mitől kezdve aztán állandó csapásává válnak a birodalomnak s kivált a tőlük csak néhány mérföldnyire fekvő Byzáncznak. A bolgár még olyan jelentéktelen nép Mauriciusnak, hogy neve is csak egyetlen egyszer fordul elő az egész munkában, a XII. szakasz 8. fejezetének 1. alfejezetében, melyben a gyalogkatonaság ruházatáról van szó, s ekkor is csak annyiban, hogy Maur. valami lenből készült ruhafélét, *nem* pedig bolgár sagionokat ajánl számukra ruházatúl.³⁾

¹⁾ L. Gelzer-t Krumbachernál, 2. kiad. 946. 1. «Mit Herakleios können wir wieder einen historischen Abschnitt markieren. Seine Regierung ist gleichzeitig der Schlussstein eines absterbenden Zeitalters und der Anfang einer völlig neuen Epoche. Die klassisch-hellenische Kultur . . . hat ihren letzten Schoss in Theophylaktos Simokattes . . . getrieben. Es tritt nun bald die anderthalbhundertjährige Periode völliger Barbarie ein. Der furchtbare Existenzkampf mit dem Osten, der während dieses ganzen Zeitraums andauert, liess Gesetze wie Musen schweigen; . . . mit der altgriechischen Herrlichkeit wurde damals gründlich ein Ende gemacht. In diesen Zeitpunkt können wir am besten die Aonswende verlegen; wir verlassen das klassische Altertum, und betreten die Schwelle der mittleren Zeit.» Azzal hozzáfog a szerző Herakleios uralkodásának előadásához.

²⁾ Ezt az adatot Pauler Gyula is említi idézett művében.

³⁾ L. Scheffert, 303. 1. és a hozzávaló jegyzetet az 506. lapon:

II. Az egész Mauricius-féle munkában sehol szó sincs az arabokról vagy szaraczénusokról, kik miatt Leo, saját vallomása szerint,¹⁾ egész munkáját voltaképen írta, s kik a VII. század 3. tizedétől kezdve úgyszólván fellélegzésre sem adtak időt a római hadseregnek.

III. A mű keltezésére nézve még fontosabb, hogy hasonlóképen egyáltalában *semmi*²⁾ nyoma sincs Mauriciusnál az ú. n. thema-szervezetnek (hadtestparancsnokságoknak) sem, melynek kezdetei épen Heraclius idejébe esnek. Hadtudományi mű Heraclius óta, olyan, mely ezzel a nagyfontosságú szervezettel³⁾ ne törődnek, a képtelenségek képtelensége volna. Hiszen Leo magában a M. H. Kútfők közt kiadott XVIII. fejezetben is többször említi.⁴⁾

«Ζωνάρια δὲ λυτὰ καὶ οὐ βουλγαρικὰ σχήμα» σχήμα aligha egyéb, mint kis *sagum*, de alsó ruhát jelent. A ζωνάρια h. talán ζωμαρία irandó, v. ö. Hesychius: ζῶμα = σώμαξ, χιτῶν (Scheffer).

¹⁾ L. XVIII. f. 142. «Hogy röviden szóljak, mindent, a mit eddig mondtam . . . elejétől végig . . . a szaraczén nép miatt közöltem és szabtam meg.»

²⁾ Scheffer szövegének 25. lapján (a 10. sorban) σέμα szó fordul elő; de ez csak sajtóhiba τάγμα helyett, mint Leo is írja a megfelelő helyen, VI. 19. Már Scheffer kijavította e hibát, l. a jegyzetet a 400. lapon.

³⁾ A VII. században már meglévő themá-k jegyzékét l. Gelzer-nél, i. m. 952. l. jegyzet.

⁴⁾ Leo XVIII. 139. . . . μνήσης τῶ Κιβυρασιῶτῃ τοῦ πλοῖμου στρατηγῷ; 153. καὶ οὕτως μὲν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς σέματος ἐπιλεγέσθωσαν . . . στρατιῶται, καὶ πληρούτωσαν τὸ λεγόμενον στρατιωτικὸν σέμα; 154. διπλώσει; τὸ στρατεύμα ἀπὸ ἑτέσιων σεμάτων τῶν σουστρατηγῶν σου; 155. κατὰ ἐν σέμα ἐκτάξας; 156. ha nagyszámú az ellenség, ἔσιωσεν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνατολικῶν σεμάτων στρατηγῶν . . . ἔτοιμοι . . . ἐπιλεξάμενοι τοὺς χρησίμους . . . καὶ οὗτοι πάντες πλῆθος . . . στρατιωτῶν ἐκλέξουσι, καὶ παραστήσουσιν ἅμα σοι κατὰ τῶν πολεμίων (= és kiállítják veled együtt őket az ellenség ellen; a magyar fordító szerint «kítartanak veled mind egy szálíg» — mintha passivum futurum volna a szövegben). V. ö. még Leo más fejezeteiből különösen VI. 15. és IV. 7. Ezek a helyek meg azért jellemzők, mert Mauriciusból vannak átvéve (l. Maur. I. 2. és I. 3.), de Maur. természetesen nem említi themákat: a themákat említő részek *csak Leo pótlásai*.

B) A mű keletkezésének legkorábbi határai.

Az eddig előadott pozitív és negatív bizonyítékok mind ugyanazt az eredményt adták a mű keletkezésének legkésőbbi határaitra vonatkozólag. Kimondhatjuk most már, hogy a Mauricius-féle taktika Heraclius császár (610—641.) uralkodásának végén túl semmi szín alatt sem keletkezhetett, de addig sem szabad lemenünk a mű keletkezésében, mert Heraclius már 622-ben elkezdte a perzsa döntő hadjáratot s ekkortájt már végkép lemondott a Duna vonalának, mint a birodalom határának fentartásáról, és szervezni kezdi a thémákat.

Kérdés már most, nincsenek-e a Mauricius-féle műben olyan természetű adatok is, melyek keltének legrégebb, legfelsőbb határait szabhatják meg?

Mauricius a szlávokra vonatkozó hosszú fejezet (XI. 5.) végén (Scheffer, 289. lap), kifogván a jó tanácsokból, bizonyos türelmetlenséggel azon végzi, hogy végtére sem lehet kívánni, hogy a taktikus író minden esetlegességet előre lásson: azonban «a mit írt, azt részben saját, rajtuk tett tapasztalatából írta» (ἐκ . . . τῆς πείρας αὐτῶν . . . ἀπεγραψάμεθα). Ez a hely Leo megfelelő fejezetében (XVII. 56.) egészen hiányzik. Továbbá az ellenséges földön való portyázásról szólva (IX. 3., Scheffer 221.), azt a tanácsot adja Mauricius a hadvezérnek, hogy az ellenséges földön talált élelmiszereket és kútvizet először a hadifegyvekkel kóstoltassa meg, s aztán így folytatja: «Mert mi is tapasztaltuk a perzsa háborúban (καὶ ἡμεῖς δὲ ἔγνωμεν ἐν τοῖς Περσικοῖς), hogy még az árpát is megrontotta valamiféle méreggel az ellenség, s ilyenformán, mikor takarmány szűkében lovasaink abból adtak a lovaiknak, nem kevés számú ló elpusztult belé.» Leo a megfelelő helyen (XVII. 69.) e helyett csak ennyit mond: «Mert találtatott *hajdan* *) ilyenformán megmérgezett árpa is», s ezzel a bevezetéssel mondja el azt a példát, mely Mauriciusnál kétségkívül személyes tapasztalaton alapult. Továbbá a Maur.-féle X. szakasz 1. fejezete, melyben ellenséges erősségek ostromlásáról van szó, következőképen kezdődik Mauri-

*) Ἐυρέθησαν γὰρ ποτε καὶ κραιαὶ stb., mint máskor is, ha a perzsákról szól.

ciusnál: «Igen erős táborot kell ütni és számos éber őrségeket elhelyezni, kivált épen a látszólag nem gyanús helyeken, nehogy az ostromlottak, vagy a külső ellenség éjjel vagy nappal váratlanul rajtaütve, veszedelmet hozzon a seregére, *a mint hogy ez meg is esett Arzanében, mikor néhány tisztet egy erősség ostroma közben meglepett az ellenség.*»*) Ez a példa, az előbbihez hasonlóan, valami magában véve jelentéktelen esetre vonatkozhatik, mely azonban az író korában elég ismeretes lehetett s talán épen azért nem szorult pontosabb részletezésre. Leo a megfelelő helyen (XV. 3.) a tanácshoz, melyet szóról-szóra ismételt, csak ennyit fűz hozzá: «a mi meg is esett *gyakran*, városok ostromlása közben.»**) Tehát az arzanenei esetre, melyet már maga sem ismert, nem tartotta szükségesnek külön is hivatkozni. Arzanene a római birodalom keleti határszélén lévő perzsa tartomány, melyben egészen Heraclius császárig gyakran hadakoztak a rómaiak. Ostrom közben való meglepésről ebben a tartományban csak egyetlen egyről értesítenek a források, jelesen Theophanes Chronographiája a világ teremtésétől számított 6078. évhez, mely a mi időszámításunk szerint az 586. évnek felel meg (de Boor-féle kiadás 256. lap). E szerint a hely szerint Philippikos, kit két esztendővel azelőtt Mauricius császár vejének fogadott és a keleti részek hadvezérévé (στρατηγὸν τῆς ἐφίας) nevezett ki, s a ki már 585-ben sikeres támadást intézett Arzanene tartomány ellen (καὶ καταλάβων τὴν Ἀρζανηνήν . . . δειλίαν τοῖς Περσικοῖς ἐμποιεῖ στρατεύμασιν), a szóban lévő 586. évben kétszer is megveri Kardarigas perzsa vezér hadait s aztán: «betör Babyloniába s Chlomaron erősségét ostromzár alá veszi. Kardarigas azonban szedett-vetett népből új sereget gyűjt s egy holdvilágtalan éjszakán, biztos helyeken átvonulva, a római ostromló sereg hátában terem. Megtámadni ugyan nem merte a rómaiakat, de Philippikoson hiú félelem vett erőt s így odahagyva az erősséget, oktalan futásnak erédt, mire aztán az egész római sereg megfutott s nagy veszedelmekbe került a nehezen járható vidéken: mert holdvilágtalan volt az éjszaka. Napfelkeltekor aztán megszűnt a baj s ekkor

*) Scheffer, 237. lap, hol azonban ἀρζανηνή helyett Ἀρζανηνή és καταλειφθέντων helyett κατακληφθέντων irandó: «ὅπερ γέγονεν ἐν Ἀρζανηνῇ τῶν τῶν ἀρχόντων ἐπὶ πολιτοσίᾳ κάστρου κατακληφθέντων».

**) Leo XV. 3. «Ὅπερ γέγονε πολλὰς ἐπὶ τῶν πολιτοκουμένων πόλειον.

a sereg rátámadva a vezérre, csúnya szidalmakkal illette.» Hogy ézt a chlomaroni esetet a Mauricius-féle példával azonosnak tekintsük, annak csak egy akadálya van: az, hogy Chlomaron Theophanes szerint Babyloniában (εις τὴν Βαβυλωνίαν εισβάλλει) feküdt. De ez sem komoly akadály, mert Chlomaron erősség Menander Protector egyik töredékében (F. H. G. IV. 258, 57. töredék) határozottan mint Arzanene területéhez tartozó van említve.*) Föltéve tehát, hogy az arzanenei eseten a Philippikos-féle kudarcot kell értenünk — a mi alig vonható kétségbe —, a Mauricius-féle mű keltezésében legfelső határul az 586. esztendőt kell elfogadnunk (Hogy legeslegalsó határul viszont a perzsák meghódolásának idejét, arra a most említett adatok közül a két első újabb bizonyítékkal szolgál.)

Van végül Mauriciusban még egy igen érdekes hely, mely szintén hozzájárulhat a mű pontosabb datálásához. Ezt a helyet az éjjeli meglepésekről szóló Mauricius-féle fejezet (IX. 2.) foglalja magában. Elmondja itt a szerző, hogy «némelyek néhány napon át táborukhoz közel hadirendben szoktak elhelyezkedni, mintha nyílt csatát várnának s úgy tettetik magukat, mintha félnének az ellenségtől s ezért nem mernének messzebbre távozni saját táboruktól; de, mikor aztán ilyenformán elbizakodottá és hanyaggá tették az ellenségüket, éjszakának idején egyszerre rajtuk ütnek: *ezt cselekedte az avarok khagánja Herakleia körül a római lovasokkal szemben*, mikor ezek nem állták ki többé, hogy a gyalogsággal együtt biztonságban táborozzanak a körülsánczolt táborban, hanem őrségek nélkül a táboron kívül tartózkodtak.» A hely mindenképen olyan fontos és érdekes, hogy részben görög szövegét is közlöm, még pedig melléállítva Leo megfelelő szövegét is:

Maur. IX: 2. (Scheffer 206. lap): Leo Takt. XVII. 18: Τοῦτο δὲ γινώσκωμεν (!) πεποιηκότα τὸν Χαγάνον τῶν
 . . . , ὅπερ ἐποίησεν ὁ Χαγάν τῶν Ἀβάρων

*) A Menander-féle hely, melyet később még szóná tesztek, így hangzik: «Mikor a rómaiak Chlomaront ostromolták, s mindenfelől támadásokat intéztek ellene, . . . Vinganes elküldi Mauriciushoz az erősség főpapját; — mert Arzanene összes lakosai keresztények voltak . . . » stb. (az itt elbeszélte események 580-ba, Tiberius uralkodásának végére esnek. Mauricius még mint a keleti részek fővezére szerepel bennük).

εις τὰ περι Ἡράκλειαν τοῖς Ῥωμαίοις
καβαλλαρίοις, μὴ ἀνασχομένοις ἐν φοσ-
σάτῳ ἀσφαλῶς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπλη-
κεύειν, ἀλλ' ἔξωθεν ἀφυλάκτως.

Ἀβάρων ἐπὶ τῶν χρόνων. Ἡρα-
κλείου τοῦ βασιλέως περὶ τὴν Ἡρά-
κλειαν τῆς Θράκης κατὰ τῶν Ῥωμαίων
καβαλλαρίων μὴ βουλομένων ἐν φοσσάτῳ
ἀσφαλῶς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπληκεύειν, ἀλλ'
ἔξωθεν ἀφυλάκτως.

A Leo-féle párhuzamos hely magyarul így van: «*Tudomásunk szerint* ezt cselekedte az avarok khagánja *Heraclius császár idejében a thrákiai* Herakleia körül a római lovasokkal szemben, mikor ezek nem akartak a gyalogsággal együtt biztonságban táborozni a körülsáncolt táborban, hanem őrség nélkül, a táboron kívül.» Meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy ime, Leo, a ki legtöbbszörre egyszerűen el szokta hagyni Mauricius elavúlt adatait, ez esetben nemcsak nem mellőzte az avar khagán ármányosságát, hanem még kommentárral is szolgált hozzá a maga olvasóinak. A «thrákiai» Heracléiáról van szó és nem másról! Nem felesleges megjegyzés, mert tudjuk, hogy Heraklesről régi időktől fogva nagyon sok gyarmatvárost neveztek el a görögök, ez esetben pedig Perinthos-ról van szó, a Byzánczsal szomszédos híres régi városról.*) Ehhez a Herakleióhoz Leo idejében egy igen nevezetes esemény emléke fűződött. Ugyanis, mint Theophanes meséli (Chron. ed. de Boor, 301, 26. és kk.), a 618. évben Heraclius császár követeket küldött a Thrákiában portyázó avar khagánhoz, hogy tőle békét kérjen: «a khagán — úgymond Theophanes, — bele is egyezett a békekötésbe, s erre a császár egész császári testőrségével és sok nagyértékű ajándékkal kivonult a hosszú falak közül, hogy ünnepélyesen fogadja a khagánt, ki megesküdött volt rá, hogy békeszerződésre fognak egymással lépni. De az a barbár nem törődve az egységgel meg esküivel, egyszerre csak ellenség módjára közeledett a császár felé. A császár a dolog váratlanságán annyira megdöbrent, hogy futásnak eredt s úgy tért vissza a városba; a barbár pedig elfogta az egész császári kíséretet és testőrséget.» Kevésbe múlt tehát, hogy a hitszegő avar khagán 618-ban eleven római

*) V. ö. Procopius (Dindorf, I. 363, 38.), ἡ νῦν Ἡράκλεια καλεῖται. Chron. Pasch. ed. Migne 712. B. (a 330. évhez); Theophanes Chron. ed. Boor 101. (a 442. évhez); προσῆλθεν Ἀττίλας; . . . πᾶσαν πόλιν δουλούμενο; πλήν . . . Ἡρακλείας, τῆς ποτὶ Πειρίνθου κληθείσης.

császárt nem fogott, s ráadásul éppen a hadverő, dicsőséges Heraclius, kinek nevével új korszakot számitanak Byzáncz történetében. Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy Leo, ennek az eseménynek az emléke birta arra, hogy Mauricius példáját Heraclius idejére tegye: de, mint Leo más efféle félreértései mutatják, ez még a (Leora nézve) kedvezőbb felvétel. Mert korán sincs kizárva, hogy a Leo-féle pótlás egyszerűen a Mauricius-féle szöveg hanyag átírásából keletkezett, minden szándéka nélkül a commentálásnak. Annyi bizonyos, hogy nekünk nem a Leo-féle átírásból kell kiindulnunk, hanem magából a Mauricius-féle szövegből. Már pedig az a Heraclius-féle esetre semmiképen sem vonatkoztatható. Az avarok már Heraclius előtt is többször czirkáltak Byzáncz közvetlen közelében, s a hol avarok voltak, ott mindig lehetett szó lesvetésről is. Így már II. Justinus alatt lesvetéssel győzik le az ellenük küldött Tiberiust, a későbbi (578—582.) császárt, akkor *κόμητα τῶν ἐκασοβιτόρων*.¹⁾ A Byzánczot védő hosszú falakat (*τὰ Μακρὰ τεῖχη*) Mauricius uralkodásának első évében, 582—3-ban fenyegetik először,²⁾ néhány év múlva, Theophanes szerint 587-ben, meg is támadják.³⁾ Aztán 592-ben, mikor Maurikios nem teljesíti a khagán újabb követeléseit, újabb háború támad, melynek folyamán az avarok, Theophanes előadása szerint, Drizipera ostrománál kudarczott vallva, Peirinthos (= Herakleia) ellen támadnak. Priskos, az európai részek hadvezére, «még nézni sem bírván a barbárok sokaságát, Tzurulon erősségbe veszi be magát», hol a barbárok ostromzárától csak Mauricius császár hadicsele által szabadul.⁴⁾ Minden nyom oda vezet, hogy a Mauriciusnál említett «Herakleia körüli eseményeken» (*εἰς τὰ περὶ Ἡράκλειαν*) ennek a Priskos-féle hadjáratnak egyik — magában véve jelentéktelen, de még élénk emlékezetben lévő — kisebb kudarczára kell gondolni. Ebbe az időbe esik a

¹⁾ Theophan. ed. de Boor, 247, 2. (az 574. évhez) *ἡττήθη αἰωνοδιασθεῖς ὅπ' αὐτῶν, καὶ ἀποβαλὼν πολλοὺς ὑπέστρεψεν.*

²⁾ Theoph. i. h. 253, 8. *Στρατεύσας ὁ Χαγάνος... παρέλαβε... καὶ τὴν Ἀγγιλίαν (Fekete-tenger melléki város) ἡπείλει δὲ καὶ τὰ Μακρὰ τεῖχη καταστρέψαι.*

³⁾ Theoph. i. h. 258, 6. *Ὁ δὲ Χαγάνος διὰ τῆς μεσημβρίας ὁδεύσας κατὰ τῆς Θράκης χωρεῖ καὶ τὰ Μακρὰ τεῖχη κατέλαβεν.*

⁴⁾ L. Theophanes, ed. Boor, 269, 12—270, 17.

szlávokkal való aldunai háborúság tetőpontja is,*) kikkel szemben mint az európai részek hadvezére, ugyanaz a Priskos vezér hadakozik,**) még pedig olyan módon, mely meglepően megegyezik a Mauricius-féle taktika fennebb ismertetett fejezeteiben (XI. 5., IX. 3., XII. 8., 20., 21.) olvasható utasításokkal. Mindezen és egyéb jelenségek egybevetéséből a Mauricius-féle taktika keletkezésének felső határául meglehetősen biztossággal a VI. század legutolsó két évtizede tűzhető ki, de inkább a legutolsó, mint az utolsó előtti, azért is, hogy a Narses diadalait követő longobárd betörés (568 körül) és a Mauricius-féle előszó között a lehető legnagyobb időköz legyen: említettük ugyanis, hogy Mauricius panaszkodással kezdi művét a «haditudománynak sok időn át való elhanyagolásán, hogy ne mondja, teljes feledésbe menetelén».

Mivel pedig legkésőbbi határul Heraclius diadalmas perzsa hadjáratának kezdetét s a Duna vonalának feláldozását kellett vennünk, látni való, hogy a Mauricius neve alatt ránk maradt

*) L. Borovszky i. m. 462. l.

**) L. Theophanes, ed. Boor (270, 21—274, 4.), az 593—4. évhez, mindjárt a fennebb említett részlet után. «Ebben az évben (593. Kr. u.) Mauricius császár Priskost az összes római hadak élén az Istros (= Duna) folyóhoz küldte, hogy akadályozza meg a szklavin népek átkelését . . . Priskos hallván, hogy Adragastos (szláv vezér) a szklavinok csapatait zsákmányolásra küldte szét, átkelt az Istroson és éjfél tájban váratlanul megtámadta Adragastost . . . és sok szklavint megölt, . . . másokat Byzánczba küldött . . . Így nekibátorodva a szklavinok országának belsejébe nyomult s ott katonái fegyelmetlensége miatt egy nyert csata után majdnem bajba került (v. ö. Maur. XI. 5. Scheffer 276. l. 12. sor és kk. alulról), de a Genzon vezetése alatt álló tartalékgyalogság megmentette» (v. ö. Maur. XI. 5. Scheffer 277. l. 9. és kk. sor: «Nem szeretik a szlávok . . . a gyalogosoknak, kivált könnyűfegyvereseknek támadását). — Az 594. évhez: Ebben az évben, miután Priskos ismét átkelt az Istroson, s fosztogatta a szklavinok népeit, és sok foglyot küldött a császárnak, ez Tatimert azzal a parancscsal küldte Priskoshoz, hogy a rómaiak *töltsek ott a tél idejét* (v. ö. Maur. XI. 5. Scheffer 278. lap 7. sor: «az ellenük irányuló hadjáratokat inkább téli időben kell intézni» stb.). A rómaiak pedig ezt hallván, ellene szóltak, hogy ez nem lehetséges, mert a barbárok sokan vannak, az ország ellenséges, a hideg pedig elviselhetetlen. De Priskos szép szóval rávette őket, hogy ott teleljenek és teljesítsék a császár parancsát stb. L. még Theoph. ed. Boor 276. 32, a hol arról van szó, hogy Priskos hajókon (παραλαβὼν δρωμωνα;) megy Singidon város elé, v. ö. ezzel Maur. XII. 8. 21. fejezetét.

taktikának a VI. század legvégén vagy a VII. század legelején kellett keletkeznie. Köztudomás szerint Mauricius császár, Tiberius utóda és (Phokast nem számítva) Heraclius elődje 582 és 602 között uralkodott: *nincs tehát egyetlen egy számbavehető ok sem arra, hogy a szóban lévő taktikát Mauricius császár korától elvitassuk.*

C) A taktika szerzője.

Kérdés tárgya immár csupán csak az lehet, vajjon magától a császártól ered-e a taktika, vagy más valakitől? Nevezetesen, vajjon nem az az Urbicius-e a taktika szerzője, kinek nevét a firenzei kézirat czíme állítólag megemlíti, kinek neve a taktika Scheffer-féle kiadásában az utolsó (XII.) szakasz egyik fejezetének czímében is előfordul,* s kitől az Etymologicum Magnum Στρατός czímzavá alatt ránk maradt cikk is származik?

Csupán csak a firenzei kézirat czímének alapján eldönteni a kérdést kényelmes, de ugyancsak módszertelen eljárás volna. Eddigi vizsgálódásom eredményeinek sem akarom most mindjárt hasznát venni a kérdés megoldásában. Vegyük hát szemügyre és hasonlítsuk össze magukat a szövegeket, azaz: először a Mauricius-féle taktikát a (Scheffernél) beleékelte «Urbicius találmánya» című fejezettel, aztán Mauricius taktikáját az Etymologicum Magnum szintén Urbiciusnak tulajdonított cikkével.

«Urbicius találmányá»-nak szövege így kezdődik: «Az *előbb leírt hadirendek régen élt emberek találmányai s olyan katonáknak szólanak, a kik az ellenséges betörések visszaverésébe bele vannak gyakorolva* . . . Mivel azonban most dicsőségesen uralkodó és legjámborabb urunk isten rendelésétől indítatva hozzáfogott a római ügyeknek egy csapással való rendezéséhez, és úgy áll a dolog, hogy a tapasztalt katonák előregedvén, sorban kidőlnek, az ifjabbaknak pedig a veszélyek közepett kell megszerezniök a hadi tapasztalást, s ez okból fáradalmaikhoz még csüggedés meg iszonyodás is járul: *bátorkodtam* hozzájuk tenni még egy hadirendet, mely a katonát

* Scheffer 364—370. l. A fejezet czíme: Οὐρβυζίου ἐπιτήδευμα, azaz: Urbicius találmánya. Ez a fejezet a műhöz való általános tartalomjegyzékben nincs jelezve. A szerző, a czím szerint Urbicius, bizonyos saját maga kieszelte hadifogást (mozgó czölöpsánczot) közöl benne.

épségben megőrzi, az ellenséget pedig tönkre teszi, olyan hadirendet, melyet *a régiek* nem említenek, hanem *én magam* gondoltam ki. Teszem ezt abban a hitben, hogy ez a közhasznú dologt közlő felszólalásom *elnézésre talál* valamennyiünk legkegyelmesebb ura (a császár) előtt. Mert nem azért, *mintha csak megmukkanni is merészelnék hadi ügyekben*, hanem csak hogy szerencsés kötelességet teljesítsek, szántam rá magamat, hogy hozzátegyem ezt a hadi alakzatot s kifejtssem a hasznosságát.»

A fejezet befejezésében pedig, miután kiemelte találmányának hasznát, így szól Urbicius: «Tehát, mivel ez újonnan kieszelt dolog s gyakorlatban még nem mutathatta ki a hasznát, nem érdemel megvetést, *mint olyan ember találmánya, a kinek nincs haditapasztalata* (= csak azért, mert nem katona-embertől származik).» S legvégül: «S ilyenformán most betetőződött az Archimedes óta sinylődő hadi bölcsesség, dicsőséges urunk és császárunk, Anastasius idejében, a mikor is az eddig gyakorlatlan katonaság veszély nélkül való gyakorlatokban szokhatik majd hozzá az ellenségek megveréséhez.»

Gondolom, az itt idézett részleteknek s kivált kiemelt szavainak igen felületes átolvasása is tüstént nyilvánvalóvá teszi, hogy ezeket a részleteket nem írhatta ugyanaz a férfiú, a ki magát két ízben is*) hadban tapasztaltnak mondja, a ki a maga emberanyagáról, melynek utasításait szánta, igen kedvezőtlenül nyilatkozik a maga előszavában, s a kinek hangja általában távol áll Urbiciusnak szinte szolgálai megalázkodásától. Vegyük észre azt is, hogy Urbicius *egyes számban beszél magáról, mit az egész mű szerzője sohasem tesz*. Magának a találmánynak ismertetésében pedig Urbicius az ἔμπετος (= impetus, roham) szót, melyet Mauricius megjegyzés nélkül használ (l. pl. a 269. lapon), itt, a mű végén csak mint a προσβολή szó magyarázatát említi,**) s a taktika egyik legismertebb, leggyakoribb elemét, a hadirend mélységét alkotó *rendeket* nem δεκαρχία-knak nevezi, mint Mauricius, hanem több ízben is δεκανία-knak. Tegyük még azt is hozzá, hogy Mauriciusban nincs nyoma az Urbicius-féle találmányban főszerepet játszó κανών (czölöp) szónak, sem a σαγή szónak, mely Urbiciusnál szintén elő-

*) Erre még visszatérek.

***) Scheffer 366. lap: ἡ τῶν βαρβάρων προσβολή, ἡ γὰρ ἔμπετον καλοῦσι.

fordul. De negatív argumentumokra nincs is szükség, annyira nyilvánvaló dolog, hogy a két szöveg egy ember műve nem lehet.

De talán lehetséges, hogy Urbicius későbbi időben lemásolta a Mauricius-féle taktikát s hozzáfűggesztette a végére a maga «találmányát»? Nem, ez sem lehetséges. Először is miért hagyta volna meg akkor a Mauricius-féle előszót? Aztán miért kezdte volna a saját előszavát az «előzetesen előadott *hadirendekre*» való hivatkozással, melyeket «*régen élt*» emberek találtak ki, *gyakorlott* katonák számára? Hiszen azt már Scheffer is észrevette,^{*)} hogy a Mauricius-féle taktikának az Urbicius-féle cikket közvetlenül megelőző fejezetében nincs is szó hadirendekről. Annyi bizonyos, hogy Urbicius valami régi fajta taktikához való függelékül közölte a maga «találmányát», — de az a munka nem a Mauricius-féle taktika volt.

S vajjon egyáltalában élhetett-e *később* Urbicius? Tudjuk, hogy saját vallomása szerint Anastasius császár idejében élt. Anastasius nevű byzáncai császár tudvalegyőleg kettő volt, kik közül az egyik, I. Anastasius (Dikoros) 491—518 közt, a másik sokkal később, 713—715 közt uralkodott. Kérdés, melyik az Urbicius császára? II. Anastasius, másik nevén Artemios, a lehető legbonyodalmasabb időkben, az irodalom általános hallgatása idejében, 713—715 közt, mindössze két évig, vagy még pontosabban *egy évig és három hónapig* uralkodott (Theophan. ed. Boor 386, 14.), polgári tisztviselőből lett vénségére császár s rövid, diestelen uralkodása alatt szüntelenül a szaraczén *arabokkal* vesződött, míg csak számkivetésbe nem került s a *bolgárokkal* való szövetkezése miatt III. Leo le nem fejeztette. Urbicius Anastasiusa ellenben:**) «az a ,dicsőséges’, ,diadalkoszorúzta’ (καλλινίκος) császár, a kit maga az isten rendelt arra, hogy a rómaiakért bosszút álljon (πρὸς ἐκδίκησιν τῶν Ῥωμαίων πραγμάτων θεόθεν κινούμενος) s a ki hozzá is fogott (ἔρμητος) hivatása teljesítéséhez»: egyszóval, I. Anastasius, melléknevén Dikoros (v. ö. πρὸς ἐκδίκησιν κινούμενος, finom, hizelgő szójáték), — a ki 491-től 518-ig tartó 27 éves uralkodása alatt a többi közt felépítette a fővárost védő híres hosszú-falakat (Ἀναστά-

*) L. jegyzetét a 383—4. lapon.

**) L. Mauricius XII. fejezetében a beleékelt Οὐρβικίου ἐπιτίθεμα-t, Scheffer 364. lap.

σιον τειχος, l. Theophanes, ed. Boor, 233., 9.), a ki megtagadta a perzsáktól az adófizetést (Theoph., Boor, 144., 21.) és 505-ben akkora sereget indított el Perzsia ellen, a mekkorát Procopius szerint¹⁾ «soha a rómaiak sem azelőtt, sem azután ki nem állítottak». Annak bizonyítására, hogy Urbicius *második* Anastasius idejében mért nem írhatta a taktikát, legyen szabad most már egész értekezésem fennebb kifejtett eredményeire is hiyatkoznom, s ezzel, úgy hiszem, végképen el is van intézve a kérdés. Urbicius I. Anastasius idejében, az V. század végén vagy a VI. legelején írta a maga ἐπιτήδευμα-ját, s ezt a munkácskát függelékképen beleiktatták az egy századdal később keletkezett Mauricius-féle taktika végére.²⁾ Tudni való, hogy a Mauricius-féle taktika végső szakaszának többi fejezetei sem mind eredetiek, hanem többnyire csak más munkákból készült excerptumok. Bizonyos ez a XII. szakasz 17. és következő fejezeteiről (a 20.-at kivéve),³⁾ melyeknek formája és nyelve kétségtelenné teszi az átvételt. Tehát Urbicius egy századdal régibb, mint a Mauricius-féle taktika: s ha Urbicius az V. század végén élt és írt, akkor természetesen nem beszélhetett az avarok herakleiai táborozásáról, mely egy egész századdal később történt. Tehát sem nem írhatta, sem nem másolhatta a Mauricius-féle taktikát.

Még világosabb bizonyítékkal szolgál az Etymologicum Magnum Urbiciusnak tulajdonított czikke. A benne lévő terminusok ugyanis *egészen különböznek* a Mauricius-féle terminusoktól. A következő táblázat megmutatja a seregrészek és a tisztek neveit egy-

¹⁾ L. Procop. de bello Pers. I. 8. (Dindorf I. 40. l.), v. ö. Theophanes, ed. Boor 145, 16.

²⁾ Ki iktatta be, s mikor, nem tudhatom, hiszen a kéziratokat sem vizsgáltam át magam. Legujabban azt hallottuk, hogy a firenzei kéziratban nincs is benne az Urbicius találmányát magában foglaló fejezet. Ez nem változtat a kérdés lényegén: legelső további teendő a találmányt magukban foglaló kéziratoknak (tehát mindenekelőtt a Scheffer-Holsten-féle kéziratnak) szakértő megvizsgálása volna.

³⁾ Bizonyos, mert a szerző a 22. fejezetben egyenesen hivatkozik az excerptált íróra (Scheffer 353. lap: ἐπαυῖ δὲ ὁ συγγραφεὺς stb.), s összes tanácsait a Scheffer-féle 331. laptól kezdve oratio obliqua-ban (ὡςτε-val vagy ὅτι-val kezdődő mondatokban) adja. Kár, hogy az oratio obliqua áruló fontosságára eddigelé más írónál, többi közt Constantinus Porphyrogenitusnál sem ügyeltek eléggé a kutatók.

részt Mauriciusnál (kivált I. 3—5 szerint), másrészt az Urbicius neve alatt az Etymologicum Magnumban Στρατός szó alatt ránk maradt cikkely szerint.

<i>Mauricius:</i>	<i>Urbicius:</i>
Τετραρχία, Τετράρχης	?
Πενταρχία, Πεντάρχης	Πεμπάς, Πεμπάδαρχος.
Δεκαρχία, Δεκάρχος.	Δεκάς, Δεκάδαρχος
?	Λόχος (25 ember) Λοχαγός
?	Πεντηκοστός, Πεντηκόνταρχος
Ταξίαρχος = az optimaták μοιράρχης-e	Τάξις (100 e.), Ταξίαρχος
Ἰλάρχης = az első százados	?
Ἐκατόνταρχος, a százados	?
?	Σύνταγμα (250 e.), Συνταγματάρχης
?	Πεντακοσιοστός, Πεντακοσιάρχης
Τάγμα v. ἀριθμός v. βάνδον, κόμης v. τριβούνος	?
Μοῖρα v. δροῦγγος v. χιλίαρχία, Μοιράρχης v. δοῦξ v. χιλιάρχος, de nem ezer ember	Χιλιοστός, Χιλίαρχος, ezer ember feje.
Μέρος (de nem 2000 ember), Μερόσχη v. στρατηλάτης	Μεραρχία v. τέλος (2000 e.), Μεράρχης, τελάρχης
?	Φάλαγξ, Φαλαγγάρχης
?	Τετραφαλαγγία, Τετραφαλαγγάρχης (= 16000 ember)
Ἵποστράτηγος	?
?	Ἰππαρχος

Tehát maguk a terminusok is legtöbbszörre különböznek. De még a hol megegyeznek is, *ott sem ugyanazt jelentik*, mert Mauriciusnál a határozatlan számú (rendszerint tizenhatos) δεκαρχία vagy ἀκία (rend) az alap, Urbiciusnál pedig a számok valóságos értelmükben vannak véve (tehát πεμπάς = 5 ember, πεντηκοστός = 50 ember, χιλιοστός = 1000 ember, stb.). A bizánczi korra annyira jellemző μέρος-δροῦγγος-τάγμα felosztásnak Urbiciusnál semmi nyoma. Azaz: rendszere és terminusai a régi*) görög állapotokra vonatkoznak, olyanformán, mint Anonymus Byzantinuséi is. Hogyan lehetett mégis az Urbicius-féle cikkelyben a Mauricius-

*) Ezért a Henricus Stephanus-f. nagy szótár párisi kiadásának appendixe, mely közli az Etym. Magn. cikkelyét, Urbiciust épenséggel Hadrianus vagy Traianus idejébe teszi (VIII. 344: «nomen eius erat Urbicius, Οὐρβίκιος; sub riano vel Traiano vixit»). Tehát az I—II. századba

féle taktika szerzőjére ráismerni ¹⁾ az — legalább én előttem — teljességgel megfoghatatlan dolog, valósággal találós mese.

A firenzei kézirat állítólagos címét nem számítva, nincs tehát egyetlen egy érv sem, mely a mellett szólana, hogy a Mauricius-féle taktika szerzője Urbicius lehetne. Ellenben minden vizsgálódás azt bizonyítja, még pedig nemcsak negatív, hanem pozitív érvekkel: hogy Urbicius az V. század végén vagy a VI. elején élt, s ilyenformán a Mauricius-féle taktika szerzője nem lehet.

Ki hát az igazi szerző? Vajjon maga a császár? A szerzőről annyi bizonyos, hogy katonaviselt ember, mert haditapasztalataira két ízben nyíltan is hivatkozik, egyszer művének bevezetésében («némi tapasztalatra maguk közt az események közt is szert tévén» l. Scheffer, 2. lap), másszor a szlávokról szóló, már említett helyen («rajtuk tett tapasztalatok alapján kigondolva», Scheffer, 289. l.). Előadásának hangja mindenütt öntudatos, önállóságra valló; a «kitaláltuk» (ἐφεύραμεν),²⁾ «kigondoltuk» (κατανοήσαντες)³⁾ s ehhez hasonló kitételeket egész művéről szólva is, más alkalommal is gyakran használja. Kiváló gyakorlati érzékét az is mutatja, hogy művét okos óvatossággal csak a «régi elméletek (τῶν ἀρχαίων θεωρημάτων) megértéséhez vezető lépcsőnek» nevezi, éppen azért, mert érzi és tudja azt a nagy különbséget, mely a tényleges viszonyokkal nem törődő többi taktikusoktól elválasztja. Művének gyakorlatiaságára vall továbbá az a körülmény is, hogy sűrű illusztrációkkal (καταγραφαί) látta el az egyes hadirendeket, melyek nem lehetnek későbbi töldások, mert magában a munkában minduntalan hivatkozást találunk rájuk.⁴⁾ Ilyen illusztrációk készítéséhez kétségkívül gyakorlati ismeretek voltak szükségesek. Tehát minden arra vall, hogy katonaviselt ember a szerző. Azonban viszont hiányzik a

¹⁾ L. Vári, akad. értek. 47. lap, jegyzet: «*Bátran* neki tulajdoníthatjuk végre az Etymologicum genuinum Στρατός szója alatt fenmaradt Οὐρβικίου τῶν περὶ τὸ στρατεύμα τάξιον című czikkelyt is». Tehát V. szerint ez a czikk, melyet Henricus Stephanus az I—II. századba helyezett, «*bátran*» a VIII. század elejére tehető!

²⁾ Scheffer 2. lap: μετρίαν τινα στοιχείωσιν ἤτοι εισαγωγὴν τῆς εἰς τὸ στρατηγεῖν ἐπιβαλλομένοις ἐφεύραμεν.

³⁾ L. XI. 5. Scheffer 289.

⁴⁾ Ezeket a hivatkozásokat Leo az illusztrációkkal együtt elhagyta. Jellemző dolog!

munkában az az «autokratori» hang, mely Leo művét annyira jellemzi. Munkájának motívumául (a bevezetés elején) «egyedül az állam iránt való szeretetét» (διὰ μόνην προθυμίαν τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν ὀρηθέντες ἐγράψαμεν), mint most mondanók, hazaszere- tetét vallja, s tanácsait többnyire nem rendeletformában közli, mint Leo, hanem éppen csak a jóakaró tanács hangján (συμβουλεύομεν), kivéve néhány helyet, hol mégis erősebb kitételeket találunk (I. 8. κελούμεν, parancsoljuk, IX. 4. οὐκ ἐπιτρέπομεν, nem tűrjük). Sőt bevezetése végén kijelenti, hogy «ha valamely hadvezér saját haditapasztalatai és buzgalma révén az övénél jobbat talál, halát ad akkor is az istennek, minden jó kútfejének.» A maga buzgal- máért pedig elnézést remél (τῇ δὲ ἡμετέρᾳ προθυμίᾳ συγγνώμη). Talán ezek azok a «belső bizonyítékok», melyek Krumbachert arra birták, hogy ne a császárt magát tartsa a mű szerzőjének,¹⁾ én legalább nem találtam a műben más effélet. Szerintem ezek az adatok nem zárják ki határozottan a császár szerzőségét,²⁾ kivált, ha a művet néhány részlet kivételével még mint comes excubitorum, vagy mint a perzsák ellen hadakozó hadvezér írta; de nem tartom őket elégségeseknek arra, hogy a császár szerzőségét határozottan állíthassam.

Arról azonban meg vagyok győződve, hogy ha nem maga Mauricius írta is a taktikát, az ő intézkedésére, az ő tudtával s mindenesetre az ő intencióinak megfelelően készült. Suidas (Μαυρίκιος czímszó alatt) azt mondja Mauricius császárról, hogy «rend- kívül nagyrabecsülte (τιμᾶν τε λίαν λαμπρῶς) a tudományokért buz- gólkodó embereket s ő maga is okos, komoly, pontos ember (ἔμψρων, ἐμβριθής, κατηγοριβωμένος) volt, a ki szerencsésen egyesítette magá- ban a fenkölt gondolkodást (ἄγκον φρονήματος) s a minden ridegség- től és homlokránczoló gögtől (δφρύος) ment kegyességet.» S ugyan- csak Suidas (Menander czímszó alatt) idézi³⁾ Menandernek nyilat- kotatát, melyben ez a jeles történetíró elbeszéli, hogy haszonta-

¹⁾ Krumbacher, *Gesch. der byz. Lit.* 2. kiad. 635. lap. De részlete- sebben nem fejti ki véleményét. Rufus szerzőségéhez most a vizsgálódás- hoz való eszközök hiányában nem szólhatok hozzá.

²⁾ Annyival kevésbé, mert hiszen a bevezetés végén lévő, fenn idézett szerény nyilatkozatot még Leo sem tartotta magához méltatlan- nak, hanem szórúl-szóra átvette az egészet, l. Migne-nél 677. A.

³⁾ L. Müllernél is FHG. IV. 202. l.

lanúl elpazarolt ifjúsága után minek köszönhetette szellemének komolyabb irányba való fordulását. «Ekkor, úgymond, Mauricius lépett trónra, a ki egyrészt alattvalóira igen nagy gondot fordított, másrészt a Múzsák kedvelője (Μουσῶν ἐραστής) is volt; mert igen nagy kedve telt költeményeknek és történeti műveknek hallásában, annyira, hogy az éjszakák nagyobb részét is ebbeli tanulmányaira fordította, s *ilyenformán gyámolítás útján* (τοῖς χρήμασι) *mozgásba hozta és megélesítette az eltompultabb elméket* (παρορμᾶν ἐνταυθεὶν καὶ ὀξύνειν τοὺς ἀμβλυτέρους τὸν λογισμὸν). Én is . . . meg-gondolva, hogy nem való egész életemet haszontalanul eltöltenem, . . . hozzáfogtam ennek a munkának a megírásához.» Az a császár, a kinek gyámolítása nélkül olyan jelentékeny munka, mint Menander históriája, nem jött volna létre, bizonyára a haditaktikai irodalom iránt sem lehetett közömbös. S hogy nem volt közömbös, ez a tétel sem pusztá hozzávetésen alapszik. Hisz a régi történetírók számos helye bizonyítja, hogy Mauricius, még mielőtt trónra lépett volna, nagy háborúk fővezére volt. De még többet is tudunk ennél. Tudjuk, megint Menandernek Suidasnál megmaradt egy másik töredékéből, hogy Mauricius bizonyos tekintetben reformálta is a római taktikát és hadifegyelmet. A hely így szól (Suidas, s. v. Ἀπετάφρευον): «A rómaiak azelőtt nem vontak árkot táborhelyük körül s egyáltalában nem is értettek előbb efféléhez, mindaddig, míg Mauricius, Paulus fia, vezér nem lett a keleti háborúban; ő volt az, a ki, miután megkapta a fővezérséget, mely utat nyitott neki a császárságra, az említett dolgot, melylyel a rómaiak a maguk könnyelműségében addig nem törődtek, kellő módon ismét meghonosította. A rómaiak ugyanis nem szerették a dolgot, s feledésbe engedték menni: mert a renyhesség nagy ellensége a munkának.» [Menandernek ez a helye valószínűleg Chlomonon arzanenei várnak fennebb említett ostromához tartozott: oda helyezte el a töredékek összeállítója, Müller Károly is. *)] Sőt még ennél is többet tudunk. Tudjuk, hogy Mauricius már fővezér korában szükségét érezhette a vezéreknek szóló gyakorlati utasításoknak. Tudjuk pedig ezt ismét Menandernek következő töredékéből, **) mely az 580. esztendő eseményeire vonatkozik: «A mondottakból

*) FHG. IV. 259, 58. töredék.

**) FHG. IV. 260, 59. töredék.

kitűnik . . . mennyire veszedelmes dolog az alattvalók engedetlen-sége, s mennyire megronthatja az államot. Mert Mauricius, a rómaiak fővezére megfontoltan intézkedett s a mennyire embertől telhetett, előre látta a vállalatok kétes kimenetelét, de a többi vezérek rendetlensége következtében, mivel nem fogadták meg az ő szavait és intelmeit, a legnagyobb veszedelembé jutottak a rómaiak ügyei. Így aztán nemcsak az a sereg járt pórúl, melyet a vezér Dubionba (armeniai város) és Iberiába küldött, hanem ő maga is a legnagyobb veszedelembé került s alig menthette meg életét.» Ilyen értesülések mellett, ha nem ejtene gondolkodóba a herakleiai kudarczot említő, fennebb tárgyalt hely (IX. szakasz 2. f.), hajlandó volnék egyenesen azt állítani, hogy a taktikát Mauricius maga írta, de még trónralépte előtt, mint a keleti részek fővezére. Mivel azonban a tárgyi okok a műnek a század utolsó tizedében való keletkezését tették valószínűvé, Mauricius pedig 582-ben lépett trónra, nem állítom, hogy éppen maga Mauricius volna a szerző: lehetett más is, de, mint már említettem, a munka kétségkívül Mauricius szellemében készült. S hogy az ő szellemében készült, ez az állítás ismét nem pusztá ötlet: mielőtt hozzáfoghattam olvasásához e taktikának, mely, szerencsére, csak hosszas várakozás után *) jutott kezeimhez, áttekintettem a kor forrás-műveit, s a taktika olvasása közben egyetlen egy olyan adatot sem találtam, mely egyéb hagyományainkkal ellenkeznék, ellenben találtam több olyat, melynek olvasásakor önkéntelenül is Mauriciusra kellett gondolnom. Már a Mauricius-féle taktika bevezetése is azzal kezdődik, hogy «a hadvezérségre vállalkozó egyének még a legközöségesebb hadiműveletekhez sem értenek» s ez az oka annak, hogy a hadjáratokban sok kellemetlenség érte a római seregeket». Ki lehetne jogosultabb ilyen panaszra, mint Mauricius, a kinek perzsa hadjárata vezértársai hibájából kudarczozal végződött? Az a tény, hogy a höl a rómaiaknak ellenséges földön szenvedett kudarczait említi, ezt nevek említése nélkül (τινὲς τῶν ἀρχόντων!) teszi,**) nem ellenkezik azzal a felfogással, hogy azokon a helyeken még élő személyiségekről, Mauricius hadvezértársairól

*) 1901. év november hó 21-én.

***) Leo a maga taktikájában többször névszerint is felemlíti a maga vezéreit, vagy atyjáéit, még Mauriciustól átvett helyekbe betoldva is.

vagy hadvezéreiről, az arzanenei esetben (X. szakasz 1. f.) pedig épenséggel vejáról, Philippikosról van szó. Hogy Mauricius császár maga is járt Arzanében, sőt éppen ő is ostromolta néhány évvel azelőtt Chlomarón erősséget, azt Menandernek egy másik töredékéből tudjuk. (FHG. IV. 258. l. 57. töredék.) Feltűnő továbbá a sereg fegyelmezésére és a hadi büntetésekre vonatkozó sok utasítás (I. szakasz, 6, 7, 8. fejezet), melyeket Leo (a καθοσίωσις szót nem számítva), teljesen átvett tőle. Mint tudjuk, ebben a részben van a «κελεύομεν» (parancsoljuk) kitétel is, melyet máskülönben nem használ a szerző. Feltűnő továbbá annak, a ki Menandert ismeri, a várostromlást tárgyaló egész fejezet (X. 1.), melyben, mint tudjuk, az arzanenei kudarc is említve van. S végül van még egy, nekem elég fontosnak látszó symptoma. Tudvalévő, hogy Mauricius császárnak, kit egyébként az összes hagyományok nagy dicsérettel emlegetnek, volt egy nem népszerű tulajdonsága, mely később a Phokas-féle összeesküvésnek, s ezzel letételének és halálának is okozója volt: mivel mint jó hadvezér és bölcs uralkodó nagy gondot fordított a háborúban való takarékosagra, katonái között nem egyszer fősvény, zsugori hírbe került. Theophanes meséli,*¹) hogy 596-ban az avarok ellen hadakozó hadsereget Petrus hadvezér alig tudta lecsendesíteni azon való forrongásában, hogy Mauricius császár a zsoldnak csak harmadrészét akarta pénzben kiszolgáltatni, kétharmadrészét pedig fegyverekben és ruhanéművekben. Hat évvel később történt aztán a második efféle eset, mely trónjába is került Mauriciusnak. Ekkor meg azt a rendeletet küldte a császár ugyanannak a Petrus vezérnek,**²) hogy ne töltsé a telet a Dunán innen (Thrákiában), «hanem keljen át a folyón, hogy a téltre való eleséget az ellenséges Szlavin ország szolgáltassa, s ő ne legyen kénytelen államköltségen tartani el a római katonaságot». Erre teszi aztán Maur. követének azt a szemrehányást a vezér, hogy «semmi jóra sem vezet a kapzsiság (οὐδὲν καλὸν τίττει φιλαργυρία), s minden bajnak az az oka. Ebben a bajban szenved — így szólt — a császár s nagy bajba dönti vele a rómaiakat». Mennyiben volt igaza Petrusnak, mikor hibáztatta az óvatos császárt, — azt a kérdést ezúttal nem akarom feszegetni. Az én célom most csak

*¹) Chronographia, ed. Boor, 274. 6.

**²) Theophanes, Chronogr. ed. Boor, 286. 23. és kk.

az, hogy megértessem olvasóimmal, miért dicséri annyira a mi taktikánk szerzője a perzsák és a szlávok igénytelenségét élelmezés tekintetében,¹⁾ hogy Leo császár később a perzsákra és szlávokra vonatkozó efféle adatokat ugyanazon szavakkal, de jó tanácsok formájába átgűrva ismételhette a rómaiaknak; miért ajánlja a szlávok ellen a téli hadjáratokat;²⁾ mért kívánja, «hogy az országban talált élelmiszereket nem kell mindjárt oktalanul felemészteni, hanem iparkodni kell marhaháton és hajón a római földre átszállítani».³⁾ Elismerem, magukban véve ezek a helyek nem teljesen meggyőzőek; de ha az egész műben semmi olyan hely sincs; mely ellenkezne a tétellel, mindenesetre jogosan használhatók a tétel bizonyítására. A tétel pedig az volt, hogy a taktika mindenesetre Mauricius szellemében van írva, már azután akár a császár írta, akár más az ő utasításai szerint. S végtére is, hogy ő maga-é, vagy más, felfogásom szerint az meglehetősen lényegtelen, mert, ha a mű csupán csak a császár gondolatait foglalná is magában, akkor sem tehetnők fel byzáncai császárról, hogy a szöveget saját felséges kezeivel írta.

Összefoglalva vizsgálódásunk első szakaszának eredményeit, kimondhatjuk, hogy:

1. A Mauricius neve alatt kiadott taktika csakugyan Mauricius császár idejében (582—602.) keletkezett, mint a firenzei kézirat címén kívül az összes hagyomány tartja s a legtekintélyesebb tudósok (Krumbacher, Pauler Gyula) jelezték.

2. Nem lehetetlen, hogy a művet maga Mauricius császár még 580 körül, mint a keleti részek fővezére írta vagy legalább tervezte.

3. Azonban valószínűbb, hogy már császár korában, a VI. század utolsó évtizedében mással, de a maga szellemében iratta.

4. Az «Urbicius találmánya» című fejezet még az V. század végén, I. Anastasius idejében keletkezett és csak utólagosan került bele a taktika kézírataiba, többi közt a Holstein-Scheffer-féle kéziratba.

¹⁾ Maur. XI. 2. Scheffer 254. és XI. 5. Sch. 272.

²⁾ Maur. XI. 5. Scheff. 278.

³⁾ Maur. u. o. Scheff. 282. Τὰς εὐρισκομένας δαπάνας ἐν τῇ χώρᾳ ἐκ τοῦ πληθίου μὴ ἀκαίρως ἀναλίσκειν, ἀλλὰ σπουδάζειν ἐν τῇ ἰδίᾳ μετακομίζειν διὰ τὰ ζώων καὶ πλοίων.

MÁSODIK SZAKASZ.

Leo viszonya Mauriciushoz és adatainak értéke.

VI. vagy Bölc s Leo császár, a szóban lévő taktika szerzője, tudvalevőleg 886 és 911 között uralkodott. Hogy adatainak hitelességét megállapíthassuk és írói eljárását kellőleg méltathassuk, ezentúl nem lesz szabad szem elől téveszteniünk ez értekezés első szakaszának eredményeit. Leót forrásától, Mauriciustól *teljes három évszázad* választja el, még pedig olyan három évszázad, melybe Heraclius trónralépésével és az izlám terjeszkedésével nemcsak a byzanci történetnek, hanem az emberiség egyetemes történetének egyik legjelentékenyebb fordulópontja esik, s melynek egész első fele egyúttal az irodalom terén is a legteljesebb barbárság és sivárság korszaka.*)

Hogy Leo hitelességének kérdésében az egész taktika anyagát figyelembe vegyem, az nem lehet ezúttal czéloom; szűkre szabott terem sem engedné. De remélem, fog járni némi eredménynyel csupán csak azoknak a helyeknek vizsgálata is, melyek a *Τοῦροισι* néven szereplő néppel kapcsolatban állanak. A munkának más népekre vonatkozó adataival tehát csak annyiban foglalkozom, a mennyiben ezek az adatok épen a «Magyar Honfoglalás Kútfői» közt kiadott XVIII. fejezetben foglaltatnak. Ezeket azért teszem mégis szóvá, mert mellékes czéloom az, hogy e hirhedt fejezet szövegének összefüggését — nem mondhatom, szerkezetét — ismer-tessem meg olvasóimmal.

Először tehát e XVIII. fejezet Mauriciusból vett részét fogom a szöveg rendjében vizsgálni, azután pedig szóvá teszem a taktika többi helyeit, melyek ezenkívül a turkokkal még kapcsolatosak.

A) A XVIII. fejezet.

Leo XVIII. fejezetének, melyben «különféle idegen és római hadirendek gyakorlását» ajánlja, első 108 cikkelye egészen csak Mauriciuson alapszik és csupán a fejezet utolsó harmadrésze, a 109—157. cikkely független tőle.

*) L. Gelzer-t Krumbachernál, 2. kiad. 946. l.

Az 1—108. cikkely eredetije Mauriciusnál két külön, egymással össze nem függő részben található, a Scheffer-féle kiadás szerint¹⁾ a mű VI. és XI. szakaszában.

Az első 13 cikkely kizárólag csak a Mauricius-féle VI. szakaszon alapszik. Ennek Scheffer kiadásában (l. 127—133. l.) nincs külön címe; de 1. fejezetének címe: *Περὶ διαφορῶν τάξεως καὶ γυμνασίας* (= A különböző hadirendekről és gyakorlatokról) az egész szakasz címének is beválik. Ez az 1. fejezet csak bevezetés. A következő 2., 3. és 4. fejezetben négy, a maga korában divatos, idegen hadirendet ír le és ajánl Mauricius, mint olyanokat, melyek hadigyakorlatokul²⁾ különösen alkalmasak. Ajánlja azonban az idegen hadirendeket csak arra az esetre, ha sok idő és alkalom (*πολλὴ εὐκαιρία τις*) van a szokottnál nagyobb méretű gyakorlásra (*πρὸς μείζονα γυμνασίαν*): máskülönben elégségesnek jelzi a már korábban³⁾ is ajánlott egyszerű s a haditervet mindamellét el nem áruló hadirendet. Mivel pedig a többi, másodsorban ajánlatos hadirendek különfélesége komoly harc idején zavarra adhat alkalmat, célszerűnek jelzi, hogy eme, nem épen szükséges⁴⁾ de néha ajánlatos hadirendek *külön névvel* jelöltessenek (*ἐκάστη τάξι ἦτοι γυμνασία γνῶρισμα ἴδιον ἐπιθεῖναι*), s így alakításuk rövid, ismeretes vezényszóra gyorsan megtörténhessék, ha ugyan valamikor komoly harcban is szükségeseknek mutatkoznának. Maga Mauricius is elnevezi ilyen nevekkel ezeket a *σχηματικῶς* (= in speciem, csak forma kedvéért, gyakorlat céljából) tartható hadigyakorlatokat: azt, melyről a 2. fejezetben szól, «skytha» gyakorlatnak nevezi, a másodikat «alán»-nak, a harmadikat «afrikai»-nak, a negyediket

¹⁾ Arriani tactica et Mauricii artis militaris libri duodecim. (I. Schefferus Argentoratensis. Upsaliae, MDCLXIV.)

²⁾ Az egész Maur.-féle VI. szakasznak és Leo XVIII. fejezetének megértésére főfontosságú tudnivaló, hogy Maur. VI. szakaszában (és Leo XVIII. 1—13. cikkelyében) nem komoly küzdelmekről, hanem csupán gyakorlatokról (*μελεταὶ, γυμνασία*) van szó. A komoly, igazi háborúban való teendőkről Maur. a következő VII. szakaszban, Leo pedig az ennek megfelelő részletekben (XII. 126—138, XIII. 1—13, XI. 12—13, XIV. 2—37, XII. 103—125, VII. 24—28.) szól. Leo magyar kiadója ezt nem vette észre, s félreértéseinek jókora része épen ebből is magyarázható.

³⁾ L. a II. és III. szakaszban.

⁴⁾ ἄλλας (τάξεις καὶ γυμνασίας) ἐκ περισσοῦ καὶ οὐκ ἀναγκαίως, tehát szinte luxusnak tartja a gyakorlásukat!

«illyr»-nek. Minden egyes hadgyakorlatnak egy-egy rövid fejezetet szán: de az afrikai és illyr gyakorlatot, mint egymásnak változatait, egy fejezet keretében (4.) tárgyalja. Ezen idegen hadirendek leírása után az 5. fejezetben még egyszer nyomatékosan kiemeli Maur. a rendes, használatos (συνήθης, χρειώδης), vagy külön néven «italiai» hadirend fontosságát, melynek gyakorlása magában véve is eleget, föltéve, hogy a vezér nem együttesen, hanem seregrészenként külön (ἰδίᾳ, v. καθ' ἑαυτά) gyakoroltatja be a vele járó hadimozdulatokat. Ez a külön gyakorlás azért kívánatos, mert különben az ellenség kémei könnyen kitanúlhatják (μεθοδεύουσι) az itáliai hadirend összes fortélyait. A szakasznak még hátralévő utolsó (6.) fejezete is arra figyelmezteti a hadvezért, hogy a megkerülésre és oldalvédésre szánt csapatokat is lehet külön (ἰδίᾳ) gyakoroltatni.

Ez a Mauricius-féle VI. szakasz tartalma, melyből Leo a maga XVIII. fejezetének első 13 cikkelyét alakította.

Leo egészben véve szolgálai hűséggel ragaszkodik az egész szakasz tartalmához. Az első 13 cikkelyből csupán a legelső az övé, melyben kijelenti, hogy a következőkben ismertetni fogja némely más népek hadirendjeit, meg azokat, a melyeket a római seregek *hadjani* hadvezérei a különböző népek ellen alkalmaztak. Azzal hozzáfog Mauricius kiírásához, s fontosabb kihagyás nélkül, de szokása szerint henye és csak zavart okozó közbeszúrásokkal *) ismétli Maur. szavait. Átveszi azt a figyelmeztetést is (l. XVIII. 5.), hogy az egyes hadigyakorlatoknak külön nevet (γνώρισμα ἴδιον) kell adni: azonban annyira ész nélkül dolgozik, hogy mindamellet a következő dolog esik meg rajta. Elérkezve (6. cz.) a Maur.-féle külön nevű hadgyakorlatok részletes ismertetéséhez, Maur. következő szavaira bukkan: «A gyakorlat céljából alakítandó hadirendeknek három fajtája van, *meg még egy* (καὶ μία), a szokásos: tudniillik a skytha, az alán, az afrikai**) *meg az itáliai.*» Mivel Leo 300 esztendővel Maur. után ír, a régi népneveket egész művében ki szokta hagyni: *kihagyja tehát itt is valamennyit*, nem gondolva meg.

*) Leo közbeszúrásait én a szöveg idézése alkalmával szögletes zárójelekbe fogom foglalni.

**) Maur. itt a később említendő illyr gyakorlatot, mint az afrikainak csupán változatát, külön nem említi.

hogy ezzel a saját maga ajánlta «külön neveket» hagyja el, a nélkül, hogy másokat adna helyettük. De még ez sem elég. A legnagyobb felületességgel dolgozva, meg sem nézi a Maur.-féle szakasz következő fejezeteit, melyekből láthatta volna, hogy 3 + 1 hadgyakorlatról, sőt az illyrt is számítva 4 + 1-ről lesz szó, hanem, kihagyva a Maur.-nál meglévő *καί* (= és) kötőszót is, adja a helyet következőképen: «A gyakorlat céljából alakítandó hadirendeknek három fajtája van, melyeknek egyike a szokásos [a melylyel a rómaiak is élnek]. És az első az . . .» stb. s folytatólag ismerteti Mauriciusnak mind a 3 + 1 (illetőleg 4 + 1) hadirendjét, a nélkül, hogy hibáját észrevenné.*)

Néhány más félreértés és felületesség is van a szóban lévő első 13 cikkelyben. Ilyen a 6.-ban *ἐν τῷ μαρτίῳ μῆνι*, mi helyett Maur.-nál (Sch. 127. l.) *ἐν τῷ μαρτίῳ ποτὲ . . . ἐν τοῖς παραχειμαδίοις* szavak olvashatók. Nagyobb zavart okoz már a 7. fejezet egy mondata, mely azonban talán csak szövegromlás,**) és végül a 12. cz. egy helye, hol Leo, miközben Maur. szövegét szokása szerint szószaporító töltelékekkel tűzdeli teli, ebbeli gondjában elrontja a szerkezetet.

A Leo-féle XVIII. fejezet következő, Maur.-ból átvett részlete, mint említettem, az első részletet nyomban követő 14—108. cikkelyekben foglaltatik, tehát az elsónél sokkal terjedelmesebb. Eredetije a Maur.-féle XI. szakaszban (Scheffernél 252—290. l.) található. (Ebben vannak a turkokra vonatkozó hirhedt adatok is.)

A Maur.-féle XI. szakasz öt fejezetre oszlik, melyek elseje bevezetés a többihez, úgy hogy czíme (*Περὶ τῶν ἐκάστου ἔθνους ἔθνων τε καὶ τάξεων* = Az egyes népek szokásairól és hadirendjeiről) az egész szakasz foglalatará is vonatkoztatható. Ez az a híres szakasz, melyben Maur. sorra veszi mindazokat a népeket, melyek az

*) Leo magyar kiadója aztán még megtetézte a zavart, mert egy szerencsétlen «emendatiójával» (*καὶ ἢ* e h. *καὶ ἦ*) egyenesen a következő *skytha gyakorlatot tette meg a «szokásosnak, az italiainak»*. Így aztán az 1—13. cikkelyek összefüggése a magyar fordítás szerint végkép érthetlenné vált. L. a *Századok* 1902. évi 3. füzetének 253. lapját.

**) Mert Leóról ekkora félreértés még sem föltételezhető, s mert palaeographiailag lehetséges hiba. (Kimaradt a *ποθῶν* szó.) A magyar kiadónak nem tűnt fel az értelmetlenség. Ismertetését l. *Századok*, 1902. 3. 253. l.

ő idejében a római birodalom legfélelmesebb ellenségei voltak, azzal a kimondott célzattal, hogy «az általa elmondottak segítségével is azok, a kik ama népek ellen hadakozni akarnak, tudjanak kellő módon hozzájuk alkalmazkodni».*) A 2. fejezetben a perzsákról, a 3.-ban a «skythákról, vagyis avarokról és turkokról és más, ezekhez hasonló hunn-fajta népekről» van szó; a 4.-ben a «szőke népekről, azaz a frankokról és longobárdokról», az utolsó 5-ben a szlávokról és antákról.

Látnivaló, hogy a Maur.-féle szöveg átvétele ebben a részletben már nem folyhatott le oly simán, mint az előbbiben. A Maur.-féle taktika kora óta háromszáz esztendő telt el. Leo idejében a perzsák, avarok, szlávok, anták már rég eltűnt ellenfelei voltak Byzáncznak, s a többi, Maur.-nál szereplő ellenségektől sem kellett már komolyan tartani: helyükre már évszázadok óta Európában a bolgárok, Ázsiában és Afrikában a szaraczén arabok léptek.

Ilyenformán alig képzelhető philologus kutatóra nézve tanulságosabb, de egyúttal érdekesebb, sőt mulatságosabb feladat, mint annak megvizsgálása, *hogyan bánt el Leo a Maur.-féle XI. szakasz szövegével?*

Bevégezvén a 13. cikkelyben a Maur.-féle VI. szakasz átírását, a 14. cz.-ben záradékul még egyszer ismétli, a mit az 1. cz.-ben Maur. nyomán bevezetésül mondott. Aztán hozzálát az új átvétel előkészítéséhez, jelezvén a 15. cz.-ben, hogy ezentúl más *hadírendeket* fog ismertetni, még pedig «mindazokat, a melyekkel a rómaiak idegen népeken tett tapasztalataik útján ismerkedtek meg».

Következnének már most a perzsák. Úgyde ezekről, mint ellenségekről már nem beszélhet. Pedig elhagyni nemcsak hadírendjük ismertetését nem hajlandó, hanem a többit sem, a mit szokásaikról, életmódjukról Mauriciusnál talált, noha ez adatok egy része semmi összefüggésben sincs azzal, a mit a 15. cz.-ben e rész tartalmának jelzett. Ezt a «többit» valamiféle formában szintén bele akarta ékelni előadásába, hogy aztán a 26. cz.-ben áttérhessen

*) «... ἀναγκαῖον καὶ τὰς ἐκάστου ἔθνους ἐνοχλοῦντος τῆ πολιτείας πάλαι καὶ τὰ αὐτῶν ἔθνη διηγέσασθαι, ἐπ' ᾧ δύνασθαι καὶ διὰ τῶν παρ' ἡμῶν εἰρημένων τοῦς πρὸς αὐτὰ πολεμεῖν θέλοντας ἰκανῶς ἀρμόζειν».

igazi céljára, a «harczban is» (καὶ τῶν ἐν μάχῃ)*) szokásos különféle hadirendek leírására, értsd: egyelőre csak a hajdani perzsa hadirendére. Beleékeli tehát ezt a «többbit» úgy, hogy a mi dícséretes szokását a perzsáknak Maur. említi, azokat ő a perzsák említése nélkül**) *jámbor tanácsokká alakítja* s mint a maga bölcsességét találja fel a római hadvezéreknek. «A perzsák népe hazaszerető, vezérei iránt csupa félelemből is engedelmes» — úgymond Mauricius. Leo e helyett egy 17 soros periodusban így szól: «Tudd meg, hadvezér, hogy . . . stb. stb. . . katonáidat bele kell gyakorolnod abba, . . . hogy hazaszeretők legyenek és vezéreiknek engedelmeskedők, akár szeretetből, akár félelemből.» Mauricius szerint a perzsák «inkább tervszerű hadvezetés útján iparkodnak. czélt érni nagyobb részében annak, a mire törekeshnek». Leo ebből ezt a tanácsot formálja: «Te magad is inkább tervszerű hadvezetés útján iparkodjál czélt érni nagyobb részében annak, a mire törekedel, nem pedig vakmerőséggel vagy hirtelenkedéssel.» Hogy már most ezek a beékelt jó tanácsok, melyek a 16—21. cikkelyekre terjednek, hogyan illenek a 15. cikkelybeli expositióhoz, azzal Leo nem törődik. Sőt az újabb expositiót megelőző 22—25. cz.-ben még jobban elkalandozik tárgyától. A mint ugyanis Maur. a perzsák nyilazásbeli ügyességét említi, ő ebből is tanácsot formál, ajánlván a római hadvezérnek, hogy az íjjal való felszerelésre és a nyilazás gyakoroltatására különös gondot fordítson, mert eszébe jut, hogy az íjjas *szaraczenokkal szemben* az ő idejében is nagy szükség van ügyesen nyilazó katonákra. Ezzel telik meg a 22—24. cikkely. A 25. cz.-ben aztán már ismét Maur. szövege szerint, de megint tanács formájában (és természetesen a perzsák említése nélkül) figyelmezteti hadvezéreit a táborütés fontosságára, melyet Mauricius, mint tudjuk, a perzsák közt személyesen tanult méltányolni. Ekkor végre valahára megkezdődvén Mauriciusnál a perzsa

*) A magyar kiadó nem fordította az «is» (καὶ) kötőszót, épen, mert az összefüggéssel nem volt tisztában. Leo a fejezet elején még csak hadigyakorlatokról akart szólni: ő maga is itt vette csak észre, hogy ez a rész már nem igen illik az első 13 cikkelyhez. Ez a magyarázata az újabb expositiónak a 26. cz.-ben.

**) Egy helyen (a 21. cz.-ben) mégis említi a perzsákat, azonban csak követendő példaképen, mint «hajdani» ellenséget.

hadirend ismertetése,¹⁾ Leo is belezökken a kerékvágásba. De előbb, mint már jeleztem, újabb expositiót ad a 26. cz.-ben (ὁποδείξω δέ σοι ἐτέρας καὶ τῶν ἐν μάχῃ παρατάξεων διαφοράς ὡς ἐν ὀλίγοις), mert Maur. ἐπὶ μάχῃ szavai következtében mégis érezte, hogy a 16 - 25. cz.-ben nem arról beszélt, a mit a 15. cz.-ben ígért, s gondolt tán a 6. cz.-ben lévő expositióra is s nevezetesen ebben az expositióban a κατὰ σχῆμα kitételre, melylyel a τῶν ἐν μάχῃ ellenében áll.

A perzsa hadirend ismertetésében (26—40. cz.) aztán ismét nem jelzi, hogy voltaképen a hajdani perzsákról van benne szó, csak «valamiféle» hadirendről beszél (l. idézve a helyet a jegyzetben). Egyébként pedig *egyetlen egy adata sem* eredeti; mind Maur.-ból van véve, csakhogy a szöveg néhol szinte az érthetlenségig tele van túzdelve a sok felesleges és szöszaporító közbeszúrással.²⁾ A perzsákat egyszer, a 38. cz.-ben felemlíti, de ezúttal is csak példaképen s mint hajdani ellenséget,³⁾ kik bizonyos hadiszokás tekintetében különböznek a *turkoktól*.

Itt (a XVIII. f. 39. cikkelyében) említi ugyanis Leo e fejezetben legelőször a turkokat, azaz, állítólag a mi őseinket. Az egész hely Mauriciusból való,⁴⁾ csakhogy Maur. *nem turkokról*, hanem skythákról beszél, skytháknak nevezi pedig Maur., mint tudjuk, az összes északi népeket, még a gótokat is (IV. sz. 3. f.). Leo a skythák helyébe egyszerűen a turkokat tette. Miért? Mert az ő korában a turkok voltak a κατ' ἐξοχὴν skytha, azaz északi népek. Hogy Leo a mi őseinket értette, az bizonyos. De hogy vajjon azo-

¹⁾ Scheffer, 255. l. Τάσσεται δὲ ἐπὶ μάχῃ ἐν τρισὶν ἡσίοις μέρεσιν stb. Leo 27. cz.: Ἔσται μὲν τις παρατάξις μάχης ἐν τρισὶν ἡσίοις μέρεσιν τασσομένη stb.

²⁾ Ezek a közbeszúrássok zavarták aztán annyira meg a magyar fordítót, hogy pl. a 28. cz.-t egyáltalában nem értette meg, a 30. cz.-ben pedig már azt sem tudja, vajjon a Leonál agyonhallgatott perzsákra, vagy ezeknek ellenfeleire vonatkozik-e a πρὸς αὐτούς kitétel? Mauriciusnál világos a dolog, de a baj épen az, hogy a kiadó nem használta, vagy nem értette Maur. szövegét.

³⁾ A magyar kiadó nem értvén a két író egymáshoz való viszonyát, elrontotta a szöveg interpunctióját.

⁴⁾ Még pedig a szöveg szerinti összefüggésben, úgy hogy a magyar kiadó hibája súlyosabb mint a milyennek a Budapesti Szemle bírálata (300. füzet, 356. l.) jelzi. A Maur.-féle 3. fejezet kiaknázása csak a 41. cz.-ben kezdődik Leonál.

nosak lehetnek — a mi «turk» őseinknek meg Maur. skytháinak^o hadiszokásai, sőt tovább, a Maur. skytháinak meg a Maur. turkjainak hadiszokásai, épen ez a döntő kérdés, quod erit demonstrandum. Lássuk azonban magát a turkokra vonatkozó részletet.

A 40. cikkely végén befejezván Leo mindannak átírását, a mit Mauriciusnak a perzsákra vonatkozó fejezetében talált, hozzáfog a Maur.-féle 3. fejezet kiaknázásához, azéhoz, mely részletesen ismerteti a «skytha népeknek, vagyis az avaroknak és turkoknak s más ezekhez hasonló hunn-fajta népeknek» hadiszokásait.

Bizony, ha nem maradt volna ránk Leo forrása, az ő előadásából alig sejthetnők, hogy összes adatai kivétel nélkül¹⁾ ebben a részben is Mauriciusból vannak átvéve. Az egész részletben (41—76. cikkely), ismétlem, a Leo-féle pótlások nem egyebek per antithesim vagy per analogiam készült töltelékeknel, henye és naiv szószaporításoknál, s mi sem volna érdekesebb, mint úgy adni ki Leo szövegét, hogy azok az ő pótlásai zárójelekbe volnának foglalva.²⁾

Magából a Leo-féle szövegből azért nem gyanítaná ezt az olvasó, mert a 41. cz.-ben Leo (egy könnyed, erőszakolatlanul látszó fordulattal³⁾ áttérve új tárgyára) bevezetésül saját magának (vagy csak a rómaiaknak?) «némi tapasztalataira» hivatkozik (διὰ μετρίας πείρας ἀναμαθόντες), melyeket a turk-bolgár háborúban szerzett. Pedig úgy áll a dolog, hogy csupán ez az egy (41.) cikkely

¹⁾ Ha csak ilyen kivételnek nem tekintjük Leo némely máshol is szokásos közbeszúrását, pl. azt az «adatot» (48. cz.), hogy a turkok üldöz-
tetés közben több hasznát veszik a nyilaiknak, meg azt (51. cz.), hogy
kanczáikat nemcsak «táplálkozás czéljára» viszik magukkal, mint Maur.
mondja, hanem «tejivás» czéljából is. Egyéb új «adatot» nem találtam.
E ténynek első constatalása a BSz. bírálójának érdeme.

²⁾ A fordítónak természetesen okvetetlenül meg kell ezt tennie,
mert különben oda jut, a hová Leo legújabb fordítója, hogy t. i. a sok
közbeszúrásba belegabalyodva, nem tudja kiválogatni azt, a mi a szöveg-
ben igazán fontos.

³⁾ «Mivel már említettem — úgymond — a turkokat, nem ítéljük (!)
érdemetlen dológnak, hogy világosabban kifejtjük . . . » stb. Milyen rou-
tine! Milyen könnyedség! Pedig Maur. is említette fennebb a . . . skythá-
kat, a turkokról pedig «muszáj» volt Leónak itt szólnia, mivel hogy
Mauriciusban is azok következtek. Megfordítva az okoskodást, lehet, hogy
Leo csupán ennek az átmenetnek a kedvéért írt néhány sorral fennebb
«turkokat» skythák helyett.

° Leo tulajdona, a 42. cz.-ben pedig már megkezdődik Maur. újabb kiaknázása s az előadandó megszakításokkal eltart egészen a 76. cz. végéig.

A megszakításoknak és apró közbeszúrásoknak oka pedig a következő.

Az avarok Leo idejében már végkép letűntek a történet színpadáról. A turk nép sem volt sem előbb, sem akkor a rómaiak veszedelmes ellensége. De bezzeg az volt a *bolgár* nép, mely Kuvrát ideje óta ugyancsak sok keserves órát szerzett a byzáncai császároknak.

Mármost azonban (és itt a bökkenő): ez az alkalmatlan, gyűlöletes nemzet Leo idejében már a keresztény hitre tért volt. Históriai vagy stratégiai aggodalmai nem lettek volna a «gyöngye elméjű» Leónak, hogy mindazt, a mit háromszáz éves forrása a skythákról, avarokról, turkokról, hunnokról mond, brevi manu a bolgárookra alkalmazza. De annál már sokkal áhítatosabb keresztény volt, semhogy kitelt volna tőle, hogy *keresztény nép ellen* formaszzerű hadi útasításokat adjon.¹⁾ Hiszen a mohamedán szaraczenoknak is szemükre veti,²⁾ hogy szerintük «az Istenség örvend a háborúknak s elterjeszti (azaz segíti) a háborút akaró népeket». Egész művének bevezetésében is (l. Migne, 673. B—C) az ördög sugalmának tulajdonít mindenféle hadviselést, s ebben a XVIII. fejezetben is, ott, a hol a perzsák erényeiből jámbor tanácsokat formál (16. cz.), a keresztény istenfélelmet jelzi a hadvezér-fő-fő sajátságának és kötelességének. Nem, az istenféltő császár nem utánozhatja az istentelen, Krisztus-káromló szaraczenusokat! A bolgárok ellen nem ajánl hát semmit.³⁾ Mindazt, a mit Maur. látszólag a skytha-hunn népekről, voltaképen az avarokról mond, Leo *színtleg* nem a bolgárookra, hanem a pogány turkokra vonatkoztatja. Csakhogy gondja volt ám rá, hogy titkos célzatát valahogy félre ne értse még a legeggyűbb hadvezér se. Megmondja ugyanis a turkokról (75. cz.), hogy azok «sem nem szomszédaik, sem nem ellenségeik a rómaiaknak s velük szemben nincs kilátás hadjáratra». A bolgárokról pedig, hogy a «turkoknak» itt leírt hadi-

¹⁾ L. 43. cz. V. ö. később a frankokról szóló 77. cikkelyt, hol Leo vallásos aggodalma újból megnyilatkozik.

²⁾ L. 111. cz. A magyar fordításban egészen félreértett hely.

³⁾ S hogy nem ajánl semmit, azt határozottan jelzi is a 43. cz.-ben.

szokásai «*keveset, vagy épen semmit sem különböznek a bolgárokéitól.*» És — figyelmedet kérem, szíves olvasó! — ezt a megjegyzését majdnem ugyanazokkal a szavakkal *négy ízben* ismétli!¹⁾

Nemcsak történeti, hanem philologiai alapon is teljes bizonyossággal állítom tehát, hogy *Mauriciusnak az avarokra vonatkozó utasításait Leo a bolgárokra vonatkoztatja*; a turkok pedig igazán csak úgy kerülnek belé az előadásba, mint «Pilátus a credóba». A mint hogy a bevezető 42. cikkelyben tényleg csak mellékesen szerepelnek még Leo előadásában is (τῶν Βουλγάρων (ἔθνη), προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν Τούρκων = a bolgárok népe, és *kivülök még a turkoké*).

Mivel, e most okadatolt módosításokat nem számítva, Leo előadása egészen megegyezik Mauriciuséval, a részlet *tartalmának* pontosabb összehasonlítása feleslegesnek látszik. Azonban egy bizonyos adatra, melyet eddig nem vettek észre s mely a legújabb magyar fordításban egy szövegbeli és több fordításbeli hiba miatt fel sem található, mégis szükségesnek látom felhívni olvasóim figyelmét.

Ez az adat a tartalmilag annyira fontos bevezető cikkelyben (Várinál 42., Migne-nél 43.) olvasható, mely cikkelynek egész szövege (a neki megfelelő Mauricius-féle szöveg szembeállításával) a következő:

Maur. XI. 3. (Scheff. 261. l.): Τὰ Σκυδικὰ ἔθνη μίᾳ ἐστίν, ὡς εἰπεῖν, ἀναστροφῆς τε καὶ τάξεως, πολυάρχᾳ τε καὶ ἀπράγμονα. Μόνα δὲ τῶν Τούρκων καὶ Ἀβάρων φροντίζουσι²⁾ τάξεως πολεμικῆς, ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυδικῶν ἔθνῶν τὰς κατασυστάδην³⁾ μάχας ποιούμενα.... Ταῦτα τοῖνον, ὡς μοναρχούμενα stb.

Leo, XVIII. 42. (Migne szövege szerint): Τὰ Σκυδικὰ τοῖνον ἔθνη μίᾳ εἰσίν, ὡς εἰπεῖν, ἀναστροφῆς καὶ τάξεως, πολυάρχᾳ τε καὶ ἀπράγμονα, νομαδικῶς ὡς ἐπίπαν βιοῦντα. Μόνα δὲ τὰ τῶν Βουλγάρων προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν Τούρκων τῆς ὁμοίας φροντίζουσι²⁾ τάξεως πολεμικῆς ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυδικῶν ἔθνῶν τὰς κατὰ σύστασιν μάχας ποιούμενά τε καὶ μοναρχούμενα.

¹⁾ Először a részlet elején, 42. cz.; aztán a hadiszokások bevezetése-képen, 44. cz.; aztán azok előadásának végén, 60. cz., itt újra kiemelve a bolgárok keresztény voltát is; s végül az egész részlet befejezésében, 74. cz., közvetlenül a fennebb már ismertetett 75. cz. előtt.

²⁾ A Vári-féle szövegben ez a φροντίζουσι verbum regens, mely Mauriciusban is, Migne szövegében is megvan, egyszerűen kimaradt. Az apparatus criticus se emlékezik meg róla.

³⁾ V. ö. καταρῦβδην, καταλογάδην, ὑποβλήδην stb. Scheffernél hibásan két szóba van írva.

Azaz pontos magyar fordításban :

Mauricius:

A skytha népeknek úgyszólván egyforma az életmódjuk és hadirendjük, sokfejűek és dologtalanok. Egyedül a turkok és az avarok (népei) törődnek hadirenddel, erősebbel mint a többi skytha népek, a mennyiben tervszerű csatákban hadakoznak (így, ha ἰσχυροτέραις = genitivus). Vagy: Egyedül a turkok és az avarok (népei) törődnek hadirenddel, a többi skytha népeknél erősebben hadakozva tervszerű csatákban. (Így, ha ἰσχυροτέραις = többes accusativus).

Leo:

Tehát a skytha népeknek úgyszólván egyforma az életmódjuk és hadirendjük, sokfejűek és dologtalanok, többnyire pusztai életet élvén. Egyedül a bolgárok és kívülök még a turkok (népei) törődnek az egyforma (v. hasonló) hadirenddel, mely erősebb a többi skytha népeknél, a mennyiben tervszerű csatákban hadakoznak és egyeduralom alatt élnek (így, ha ἰσχυ. = genitivus). Vagy: Egyedül a bolgárok és kívülök még a turkok (népei) törődnek az egyforma hadirenddel, a többi skytha népeknél erősebben hadakozva tervszerű csatákban és egyeduralom alatt élve (így, ha ἰσχυ. = accusativus). Vagy: Egyedül a bolgárok és kívülök még a turkok (népei) törődnek a többi skytha népek egyforma hadirendjénél erősebb hadirenddel, a mennyiben tervszerű csatákat vívnak és egyeduralom alatt élnek (így, ha τῆς ὁμοίας α μᾶς-szal parallel, s nem προτιζουσαι-tól függ, hanem genit. comparativus).*)

Látnivaló, hogy akármiképen értelmezzük is Leo töldött-foldott szövegét, egy dolog mindenképen bizonyos. S ez az, hogy a «skytha» népek nem voltak mind egyforma hadiszokásúak, hanem hogy Maur. szerint az avarok meg a török-turkok, Leo szerint a bolgárok meg a magyar-turkok κατὰ σύστασιν, azaz rendes, terv-

*) Melyik fordítás felel meg legjobban Leo czéltzatának, nem lehet eldönteni a szerkezet homályossága miatt. A névelő a τῆς ὁμοίας (= az egyforma) kitételben a 3. változat mellett szól, de ekkor Leo egészen mást mondana, mint Maur. Valószínűbb tehát, hogy a τῆς ὁμοίας, mely mindenesetre Leo közbeszúrása, az 1. vagy 2. változat szerint magyarázandó, kivált, ha a προτιζουσαι ige is benne van a szövegben. Miért hagyta ki Vári, nem tudom. Az ő szövege mindenesetre csak a 3. változat szerint értelmezhető.

szerű hadirendben harczoltak.*) Van-e erre nézve a kivételes hadirendre nézve más részletes értesülésünk is, vagy csak az, a melyet Leo XVIII. fejezetének 54—56. cz.-eiben olvasunk, egyelőre nem kutatom, mert főczéлом most az, hogy a XVIII. fejezet összefüggését világítsam meg. De annyi magából a 42. cikkelyből is kiderül, hogy e szerint a fennebb tárgyalt helyen (39. cz.), a turkok első említésekor, *nem volt joga rá. Leónak, hogy a Mauricius skythái helyébe egyszerűen a turkokat tegye*, s hogy, mikor ezt a változtatást tette, aligha gondolt arra, a mit Mauricius nyomán haladva három fejezettel később kellett mondania. Magában a 41—76. cz.-ekből álló részletben is minduntalan beletűzi Leo a turkok nevét a szövegbe, holott Mauriciusnál a szakasz legelőjén túl *sehol* sincsenek többé említve. Ilyen töltelékek: 46. cz.: Περιεργα δέ [εἰσι· τὰ Τουρκων φύλα]; 52. cz.: πλησίον τῶν [Τουρρικῶν] τεντῶν; 61. cz.: Ἐναντιοῦται δὲ [πολεμίοις Τουρκοῖς]; 70. cz.: διὰ τὰ [παρὰ τῶν Τουρκων ἐπινοούμενα] ἐγκρύμματα.

Egyéb közbeszúrásokkal legjobban, szinte az értelmetlenségig tele vannak zsúfolva a 42. cz.-en kívül a 44., 45., 56., 67., 69. és 70. cikkelyek. Ezeknek a helyeknek a megfelelő Maur.-féle helyekkel való összehasonlítása a helyes fordításhoz okvetetlenül szükséges, s philologiai szempontból rendkívül érdekes dolog: de mivel történeti vagy tárgyi tanulással nem jár, ezúttal bízást mellőzhetem.

A frankokról és a longobárdokról szóló most következő részlet (77—97. cz.) Mauricius XI. 4. fejezetének felel meg. Leo tulajdona csupán a két bevezető cikkely (77—78.). Ezeknek beékelésére szintén a császár istenfélelme adott okot, mert hiszen az ő idejében a frankok és a longobárdok is keresztények voltak már. «Hadi szokásaikat — úgymond a 77. cikkelyben, — nem is azért adja elő, mintha támadásuktól lehetne tartani,**) hanem csak a belőlük vonható általános tanulságok kedvéért.»

Itt eszébe ötlenek a szlávok, kik nemrég szintén kereszténységre tértek. Beékel hát még egy cikkelyt (a 78.-at), melyben előre jelzi, hogy mindamellert ő róluk is külön fog szólni, de épen olyan czélzattal, mint a frankokról és a longobárdokról.

*) A κατὰ οὐσίαν kifejezés értelmének magyarázatát l. Századok, 1902. 3. f. 258. l. A magyar fordító egészen félreértette.

***) A magyar fordításban megint félreértett hely.

Azzal (a 79. cz.-ben) megkezdődik az átvétel, mely tárgyi tekintetben csak annyi eltérést mutat Mauriciustól, hogy Leo a longobárdoknál már pusztulását jelzi a szabadságszeretetnek (79. cz.), hogy a frankok fejtelenségét valamivel bővebben jellemzi (86. cz.), s hogy a frankok kapzsiságáról szólva, az átlátogató frankokon tett római tapasztalatokra hivatkozik. Egyébiránt csak a már említett idéetlen töltelékek módosítják az átvett szöveget, a 80. cz.-ben szövegromlást s a 95. cz.-ben összefüggésbeli zavart okozva.

Következik aztán, s ezúttal már minden átmenet nélkül, a szlávokra vonatkozó, már előre jelzett részlet (98—108. cz.), mely Mauricius XI. szakaszában az utolsó, 5. fejezetnek felel meg. Maur. taktikája, mint kifejtettem, a szlávokkal és antákkal való aldunai háborúskodás tetőpontjának idején, a szlávoknak a Dunán innen való szervezkedése előtt keletkezett. Attól kezdve háromszáz esztendő alatt nagyot változtak a viszonyok s Leo korában maguk a szlávok már nagyon jelentéktelen ellenfelek voltak az őket leigázott bolgárokhoz képest. A viszonyok eme változását jelzi is Leo mindjárt a 98. cz.-ben, azután a 100.-ban, hol Basilius idejében történt megkeresztelkedésüket is említi. Egyáltalában csak mint «hajdani» ellenségről beszél róluk s így aztán nem csodálkozhatunk rajta, ha nem is tud az átvettekén kívül új adatokat mondani harci szokásaikról. *) De az érdekes az a dologban, hogy voltaképen nem is hadiszokásaikat ismerteti, hanem csak egyéb hajdani szokásaikról és fegyverzetükről emlékezik meg, úgy hogy ez a részlet (98—108.) valósággal kirí az egész XVIII. fejezet tartalmából. Hát igaz, hogy a szlávoknak Maur. szerint sincs hadirendjük, igazi hadirendről tehát már ezért sem beszélhetett ezen a helyen Leo. De miért nem ismertette legalább harci szokásaikat, holott pedig a Maur.-féle hosszú fejezetben igen sok érdekes efféle adat is olvasható? Ő, a ki a perzsák hadierényeiből jámbor tanácsokat formált, átlátta volna ezúttal, hogy nem «muszáj» épen mindent ismételni, a mit csak forrásában talált? Dehogy! Azért nem ismertette, mert rábukkanva Mauricius egy megjegyzésére (l. Scheffer-

*) Henye töltelék azonban ebben a részletben is sok van, kivált a 102. és 103. cz.-ben, úgy hogy a 102. cz.-ben a sok közbeszúrás szövegromlást is okozott.

nél 284. l., a középén), melyben Maur. az ellenséges földre való betörést tárgyaló fejezetére (IX. 3.) hivatkozik, eszébe jutott, hogy ott jobb helyen lesz ez az egész részlet, mert hiszen először is neki (Leónak) ebben a fejezetben idegen «hadirendekről» kellene szólni; hadirendjük meg a szlávoknak sohasem volt s Maur.-ban sem található; s mert másodszer az ő idejében (Léóéban) komolyabb harcra úgyszem volt többé kilátás velük szemben. Nála a XVII. fejezet szól általában «az ellenséges földre való betörésről», abban helyezte tehát el a szlávok harci szokásaira vonatkozó Maur.-féle adatokat s ezt az áttételt jelezte is a XVIII. fejezet 108. cikkelyében. «Hogyan intézték ellenük hajdan*) portyázásaikat és hadjárataikat a rómaiak, fennebb adtam elő — úgymond — a váratlan betörésekről szóló fejezetben.»

Persze, ha az ember Mauriciust nem ismeri, ugyan nehezen találná meg e határozott utalás mellett is, a XVII. fejezet mely cikkelyeiben adta is hát elő Leo azt, a mit a XVIII.-ban mellőzött.***) S miért? Nem egyébért, hanem azért, mert Leo a XVII. fejezet 51—56. cikkelyeiben a szlávok hadiszokásaira vonatkozó részleteket előadja ugyan, de nemcsak hogy nem említi benne a szlávokat, hanem az egész helyet a *skytha népek ellen viselendő háborúra alkalmazza.*

Mivel a 108. cikkelylyel aztán be is fejeződik a Mauriciusból való átvétel s a 109—157. cikkelyek forrását nem ismerjük, ezzel én is befejezem a Leo-féle XVIII. fejezet tárgyalását s végezetül még csak összefoglalom vizsgálódásunk eredményeit.

Az első eredmény Leo XVIII. fejezetére vonatkozik. Az előadottakban megmagyaráztuk e fejezet szerkezetbeli gyöngéit. Mikor Leo hozzáfogott a fejezet diktálásához, még csak nagyjában volt tisztában a tartalmával, s a Mauricius-féle szöveg összehasonlítása közben minduntalan eltért főczéljától: az idegen hadirendek ismertetésétől. Tárgyalása olyanformán indul, mintha csupán bizonyos idegen hadirendek *gyakorlásáról* (κατὰ σχήμα γυμνέων, 6. cz.) akarna szólni. Ebbe az irányba bele is éli magát, s a perzsa hadiszokásoknak tanácsokká való átgyúrása után a haj-

*) Nyilvánvaló, hogy Ῥωμαῖοι, τότε helyett Ῥωμαῖοι ποτέ, olvasandó a szövegben.

**) A magyar kiadó nem is idézte pontosan a helyet.

dani perzsa hadirendet még azzal az átmenettel ékeli bé, hogy ezentúl «hárczba való parataxisokat» (καὶ τὸν ἐν μάχῃ, 26. cz.) fog ismertetni. De mivel a Mauriciusból vett további anyag nem ad újabb hadirendeket, hanem csupán hadiszokásokat, sőt néha csak általános népszokásokat, innen (a 28. cz.-től) kezdve egészen összezavarodik a fejezet tartalma s marad is zavaros mindvégig.

A második eredmény Leo egész írói eljárására vet világot. Szembeötlő tulajdonsága Leónak, hogy *nem annyira az ellenséges népek pontos jellemzésére helyez súlyt, mint inkább arra, hogy a mit csak forrásában talált, valami úton-módon belegyömöszölje a maga taktikájába.* Azért nem riad vissza attól, hogy a mit forrásában hajdani népekre vonatkozólag olvasott, azt ő maga egészen más népekre alkalmazza. Avarok vagy bolgárok, török-turkok vagy magyar-turkok, skythák és turkok, sőt szlávok és skythák neki tökéletesen mindegy: fő, hogy a taktikában minden képzelhető hadi eljárás meg legyen s az illető népek állítólagos hadiszokásai csak annyiban érdeklik, hogy alkalmat adnak az övéikkel ellenkező, s azokkal szemben használandó hadiműveletek előadására. (L. különösen a 75. és 76. cz.-ben magának Leónak szavait.) Hogy ilyenformán egy fejezet keretén belül is tárgyi ellenmondásba kerül saját magával, mikor idegen népekről beszél, azzal aztán nem törődik s az efféle ellenmondást még akkor sem veszi észre, ha az ellenmondó helyeket csak néhány fejezet választja el egymástól.

B) A turkokra vonatkozó többi helyek.

A XVIII. fejezeten kívül a Leo-féle taktikának még két helye van kapcsolatban a turkokkal. Ezek közül az első hely általánosan ismeretes, a második azonban eddig elkerülte a kutatók figyelmét.

Az első hely a Leo-féle taktika XIV. fejezetének 42. cikkelye, mely Mauricius IV. szakaszának 1. és 2. fejezetéből van átvéve.

Lássuk előbb a Mauricius-féle helyet, mely a «hatalmasabb ellenséges népek ellen (κατ' ἐγθρῶν) alkalmazható lesvetésről és hadicselről» szól. Rövid tartalma a következő. Mauricius előadja benne a lesvetés két főfajtáját. Ha vannak ott alkalmas helyek, — erdőségek, hegyek, szakadékok, — akkor a vezér rendszerint az ellenség hátában szokta elhelyezni a lesvetésre való csapatokat;

ha nincsenek, akkor a két sereg közt, valahol oldalt és távolabb, vagy a saját serege mögött. És pedig ilyenkor a sereg nagyobb részét helyezi el lesben s a többivel csak színleg (σχηματικῶς) indul nyílt csatára. «*Ez a mód alkalmas — így fejezi be Maur. az 1. fejezetet, — a szöke népek és más, hadirend nélkül harczoló népek ellen* (ὄπερ ἐστὶ χρῆσιμον κατὰ τῶν ξανθῶν καὶ ἄλλων ἀτάκτων ἐθνῶν).» «*Mások pedig — teszi még hozzá, — a seregnek nem nagyobb részét, hanem csak kisebb részét állítják lesbe.*»

Ez az utolsó megjegyzés a Scheffer-féle kiadás szerint még az 1. fejezet legvégén van, de nyilvánvaló, hogy a lesvetés másik fajtáját tárgyaló 2. fejezet elejét teszi.*) Ennek a következő fejezetnek címe Περὶ Σκυθικῆς ἐνέδρας = a skytha lesvetésről. Mauricius nyelvhasználata szerint már ez a cím is olyan lesvetést jelez, melyet a skythák szoktak a maguk ellenfeleivel szemben alkalmazni. De a végén határozottan is megmondja Mauricius, hogy «*ezt cselekszik többnyire a skytha népek*» (ἀπερ ποιῶσιν ὡς ἐπιπᾶν τὰ Σκυθικὰ ἔθνη). Az egész fejezet, hozzávévén az 1. fejezet utolsó mondatát is, magyarul így van: «*Mások pedig a seregnek nem nagyobb, hanem csak kisebb részét állítják lesbe s az összecsapás megtörténtével az előre rendelt csapatok önként futásnak erednek. Ha már most az ezeket rendetlenül üldöző ellenség elhaladt a lesvetés helye mellett, a lesvetők előtörnek s hátra kapják az ellenséget, a színleg menekülők pedig a megegyezés szerint (πρὸς τήν σόνταξιν) szembe fordulnak velük s így közrefogják őket. Ezt cselekszik többnyire a skytha népek.*»

Mint látjuk, Mauriciusnál megint szó sincs turkokról, csak általában «skytha népekről», mely megnevezés Maur.-nál, mint tudjuk, még igen tág értelmű. Leo megfelelő helyén azonban a turkok vannak említve, még pedig a következő módon: «*Ez (t. i. a Σκυθικῆ ἐνέδρα) többnyire az északi és skytha népek ellen szokott történni, mivelhogy hadirendtelenek, példáulül a turkok és a hozzájuk hasonló népek ellen.*» (Τοῦτο δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπὶ τῶν βορειοτέρων καὶ Σκυθικῶν ἐθνῶν γίνεται διὰ τὸ ἀτακτα εἶναι, οἷον Τούρκων καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς.)

*) A magyar kiadó szerint (l. MHK. 10. l.) nincs is benne a firenzei kéziratban, hanem csak az újabb kéziratokban, melyeket «valószínűleg Leo javított» (!!).

Tehát Leo a lesvetésre vonatkozó Mauricius-féle helyet, néhány apró, formális módosítást nem számítva, a légszolgáibb hűséggel másolja, de a fejezet végén azt a hadiszokást, melyet Mauricius a skytháknak tulajdonít, nem a skytháknak, hanem épen a skythák ellenfeleinek tulajdonítja.*) Pusztá szövegromlásról alig lehet szó Leo szövegében, mert a «mivelhogy hadirendtelenek» (διὰ τὸ ἄτακτα εἶναι) glossza tudatos eljárásra vall.

Kérdés tehát, mi oka lehetett rá Leónak, hogy a Mauricius-féle helyet ennyire megrontsa?**) Talán bizony haditapasztalatai birták rá? Szó sincs róla. Hiszen a XVIII. fejezet 55. cikkelyében szórul-szóra ezt mondja a turkokról: Ἐχουσι δὲ ἕξω τῆς παρατάξεως δόναμιν τινα ἐκ περισσοῦ, ἣν πρὸς ἔγκρουμα ἐκπέμπουσι κατὰ τῶν ἀμελῶς ἀντιτασσόμενων αὐτοῖς. Azaz: «Hadirendükön kívül bizonyos tartalék-haderőt is tartogatnak, melyet lesvetésre küldenek azok ellen, a kik gondatlanul állítják fel velük szemben hadirendjüket.» Ez a hely tehát Mauricius szövegét igazolja, nem az ő módosítását. Vagy talán pusztá véletlenség, tollhiba a módosítás? Ez sem valószínű, mert a XVIII. fejezet 39. cikkelyében viszont a következőket olvassuk Leónál: «Mert némely nép, például a turkok, üldözések alkalmával hadirendtelenül támad az üldözöttekre, miért is könnyebben baj érheti az üldözöttek részéről, ha azok jó rendben meghátrálnak s aztán visszafordulnak rájuk.» Mauriciusnál pedig a megfelelő hely így van (XI. 2., a perzsákról szóló ismeretes fejezetben): «Mert a perzsák az üldözések alkalmával nem támadnak hadirendtelenül, mint a skythák, hanem lánghán és hadirendben.» Ebben a Leo-féle cikkelyben tehát ugyanaz a módosítás ismétlődik, a melyet a most szóban levő helyen is észleltünk. A «miért is» szavaktól kezdve végig az egész mondat itt is Leo pótlása, mely Maur. egy előbbi kitételének mintájára per antithesim készült.

Mi hát a módosítás magyarázata? Úgy gondolom, a következő.

Leónak skytha és turk mindegy. A skythákról szóló olvasmá-

*) Ezt a különbséget még dr. Vári R. is észrevette, de következtetést nem vont belőle, sőt magyarázni sem próbálta.

**) Leo többször egyszerűen elhallgatja a skythákat, olyan helyen, a hol forrása névszerint említi őket. Így pl. X. 13, XI. 12, XII. 133, XIV. 17, XVII. 92.

nyaiból pedig főleg az ragadt meg az eszében, hogy a skythák «hadirendtelen» (ἄτακτα) népek. Hogy a bolgárokról és a turkokról Maur. nyomán saját maga is az ellenkezőt fogja állítani (XVIII. 42. Vári, 43. Migne), s hogy ilyenformán saját magával ellentmondásba kerül, ezzel sem a XIV. 42., sem a XVIII. 39. cikkekben nem törődik. Azért beszél mind a két helyen skythák helyett turkokról, még a XIV. 42. cz.-ben is, pedig ez a hely már nemcsak a XVIII. 42. cz.-nek mond ilyenformán ellent, hanem a XVIII. 55. cz.-nek is.

A XIV. 42. cz.-ben lévő értelemzavaró módosítás genesis e szerint a következő.

Leo a Mauricius-féle IV. 1. fejezet másolásában eljutott egészen addig a pontig, melylyel Maur. a lesvetés első fajtáját végzi: «*Ez a mód alkalmas a szőke népek és más, hadirend nélkül harczoló népek ellen.*» Itt megakadt. Ezt át nem vehette, mert hiszen az ő korában a «szőke» népekkel (a frankokkal és a longobárdokkal) semmi baja sem volt a római birodalomnak. Szokása ellenére kénytelen volt még a vak lemásolás előtt elolvasni néhány sort Mauriciusból, azaz a következő 2. fejezetet. Ott a skytha hadicselről van szó. A skytha nép pedig Leónak, művének ebben a részében még «hadirendtelen» (ἄτακτον) nép. A szőke népeket emlegető mondatból, melyet egészen kihagyott, megmaradtak emlékében a κατὰ ἀτάκτων ἔθνων szavak. Tovább folytatván már most a másolást, rábukkant a következő szavakra: «ezt cselekszik többnyire a skytha népek» (ἄπερ ποιοῦσιν ὡς ἐπίπαν τὰ Σκυθικὰ ἔθνη). Ezt a mondatot épen a skythák ellenfeleire értette, mert 1. emlékezetében volt a fennebb kihagyott mondat, hol szintén a szőke népek ellenfeleiről (κατὰ τῶν ξανθῶν ἔθνων) volt szó, 2. mert az ἀτάκτων szó is közreműködött a tévedés előidézésében, s végre 3. mert a ὡς ἐπὶ πᾶν (= többnyire) kitételben lévő ἐπὶ praepositiót a maga felületes eljárása szerint valószínűleg szintén félreértette; ennek az utolsó tévedésnek tulajdonítom, hogy kitételében nem a szokásos κατὰ praepositióval fejezte ki azt, hogy «a népek ellen», hanem ἐπὶ praepositióval (ἐπὶ . . . τῶν ἔθνων). A διὰ τὸ ἄτακτα εἶναι = «mivelhogy hadirendtelenek» magyarázat, mely Mauriciusban nincs meg, Leo szokásos henye tölteléke, mely ezúttal a hiba genesisének lélektani okát is elárulja. Rövidebben összefoglalva Leo eljárását: hogy a «szőke» népeket kihagyhassa, inkább egy kalap alá vonta

azt, a mi Mauriciusnál egyrészt róluk, de másrészt a skythákról külön-külön van mondva, még pedig olyan esztelenül és gondatlanul, hogy a mit Mauricius a skythákról mond, azt ő azok *ellen* ajánlja, csakis azért, mert a «szőke» népeknél Mauricius is ezek *ellen* használatos taktikáról beszél.

S ha még csupán régi, Mauricius idejében szereplő népekről volna szó! Ha legalább meghagyta volna Maur. skytháit skytháknak! De nem, szokása szerint a turkokat azonosítja velük s ilyenformán minden tapasztalat nélkül, csupán csak amúgy «gondolomra» egy, az ő idejében élő nép *ellen* ajánl olyan hadi rendszabályt, melyet forrása mint 300 esztendővel azelőtt élt más népeknek szokását ismertetett.

Ha már most mindehhez hozzávésszük fennebbi vizsgálódásunk eredményét, mely szerint a turkokról beszél, de voltaképen a bolgárokat érti, akkor még inkább való értéke szerint méltányolhatjuk a turkokról közölt adatainak hitelességét.

De, mielőtt végleges ítéletünket kimondanók, vizsgáljuk meg azt a türkokkal kapcsolatos másik helyet is, melyet eddig nem vettek észre a kutatók. Nem vették észre pedig azért, mert ez esetben a rendestől eltérőleg éppen Mauriciusban vannak névszerint megemlítve a turkok, Leo megfelelő helyén (XII. 7. cz.) pedig *el-ván hagyva a nevük*.

A szóba kerülő Mauricius-féle hely, a II. szakasz már említett 1. fejezete, az egész taktika egyik legfontosabb utasítását foglalja magában s egyúttal azt az egyetlen adatot, *mely az avarok és a török-turkok különleges hadirendjére nézve is némi újabb felvilágosítással szogál*. Arról van benne szó, hogy nem helyes a rómaiaknál és perzsáknál szokásos egyes hadirend, hanem balszerencse esetére (εἰς δευτέραν τάχην)*) tanácsos az első hadirend mögött tartalékul még egy másik hadirendet is készentartani, «ahogyan régen a rómaiak, *most pedig az avarok és a turkok rendezkednek*, ragaszkodván ehhez az alakzathoz, melylyel könnyen jövátethetik a csatákban való részleges megfutamodásokat. Mert nem állanak ki egyetlen egy csatarendbe, mint a rómaiak és a perzsák, kik

*) Leo itt e helyett a kitétel helyett ἐναμίαν τάχην-t ír, s Leo magyar fordítója mégsem értette meg ezt a mindenképen közönséges græcismust. (L. fordítását a XVIII. 67. cz.-hez, és Századok, 3. füz. 260. l.)

egyetlen egy mérközéstől teszik függővé annyi ezer lovaskatona sorsát, hanem második, sőt néha (ἔστιν ὅτε καὶ τρίτην) harmadik, hátul egymástól elvált hadirendet is alakítanak, kivált ha épen nagy számmal vannak, s így aztán a különböző eshetőségekhez könnyen alkalmazkodhatnak».

A legfontosabb tanulság, melyet ebből a helyből kivonhatunk, az, hogy e szerint már most az avar-törökturk hadirend és a skytha hadirend között nemcsak általában jelzett, hanem *pontosan megállapítható különbségről* értesülünk. Mert, hogy a skythák általában véve nem sorakoztak kettős vagy hármas hadirendbe, azt Mauriciusnak egy másik, már említett helye egészen kétségtelenné teszi. Ez a hely a VI. szakasz 2. fejezete, mely a «skytha lovas-hadgyakorlat»-ról (περὶ Σκυθικῆς γυμνασίας σχηματικῆς) szól, s melyben határozottan meg van mondva, hogy a skythák csupán csak egy hadirendet alakítanak (Σκυθικὴ γυμνασία ἐστὶν ἡ ἀδιακρίτως ἔχουσα τὰ τάγματα . . . ἅτινα χρὴ ἐπὶ μιᾶς παρατάξεως τάσσειν stb.). A hely azért becses, mert ilyen világos szavakkal magában Mauriciusban sincs kifejtve ez a hadiszokás máshol, például abban a fejezetben, a hol leginkább keresnők, t. i. a XI. szakasz 3. fejezetében. Ott csak annyit olvasunk, hogy az avarok és a türkok «bizonyos haderőt tartalékul tartogatnak szorongatott sereg-részek támogatására». (Ἐχουσι δὲ ἔξω τῆς παρατάξεως δυνάμιν τινα ἐκ περισσοῦ, ἣν . . . εἰς βοήθειαν τοῦ βαρουμένου μέρους φυλάττουσι.) Leo mind a két helyet átvette. Emezt a magyar-turkokra és a bolgárookra alkalmazva (I. XVIII. 55. cz.), amazt csak általánosságban, a népnevek említése nélkül, a XII. fejezet 7. cikkelyében.

Kérdés, miért járt el Leo e helyen ilyen kivételesen, holott, a mint tudjuk, a XVIII. fejezetben és máshol olyankor is emlegeti a turkokat, mikor a Mauricius-féle szövegben nincsenek említve?

A legtermészetesebb magyarázat az volna, hogy talán ez az avar-törökturk hadirend Leo korában már nem volt meg a bolgároknál és a magyar-turkoknál. Ha ez áll, akkor ezzel elismerjük azt is, hogy a Leo korabeli bolgár-turk hadirend épen a legfontosabb tekintetben különbözött a Mauricius korabeli avar-turk hadirendtől, s ilyenformán csak annál fonákabbá válik Leo eljárása, ki mindamellet a Maur.-féle XI. szakasz összes adatait minden változtatás nélkül alkalmazta a korabeli bolgárookra és turkokra. Még inkább megdől továbbá e szerint a magyarázat szerint az a

felfogás is, mely Leo adatainak csupán azért tulajdonítana hitelt, mert feltehető, hogy az *összes* északi nomád népek hadirendje századokon át egyforma volt s azért a Mauricius avarjaira vonatkozó adatok a Leo turkjaira is érvényesek lehetnek.

Azonban az igazat megvallva, én nem hiszem, hogy Leo ebből az okból hagyta el a turkok nevét a szóban lévő helyen. Egész eljárásának, dolgozása módjának beható vizsgálata után sokkal kevesebbre becsülöm Leo szakértelmét, semhogy feltennem róla, hogy egyáltalában tudta, vajjon megvolt-e ez a kettős hadirend az ő korabeli bolgároknál és turkoknál is.

Az elhagyás igazi oka nézetem szerint nem is a hadirend sajátosságában, hanem egyszerűen abban a körülményben keresendő, hogy Mauricius szövegében a turkok nem magukban, hanem az avarokkal együtt és azok után vannak említve. A Maur.-féle XI. szakaszt Leo csak a XVIII. és XVII. fejezetben dolgozta fel.*) Felteszem hát róla, hogy mikor a XII. fejezetet írta (vagy diktálta), akkor a Maur.-féle XI. szakasz tartalmát még vagy éppen nem, vagy csak nagyjából ismerte. Más szóval: esze ágában sem volt, hogy a XVIII. fejezetben (42. és 55. cz.) majdan valámi különös bolgár-turk hadirendről fog beszélni. Nem tulajdonított hát fontosságot a két nép megnevezésének, s mivel az avarokat, mint rég eltűnt népet, abban az összefüggésben úgy sem említhette, elhagyta velük együtt a turkokat is. Magát a hadirendet azonban természetesen nem hagyta el, a minthogy egyáltalában semmit sem volt hajlandó elhagyni abból, a mit forrásában talált. Úgy járt tehát el, mint a perzsákról szóló részletekben: jámbor tanácsokat formált hadvezérei számára abból, a mit Mauricius mint az ellenség jó tulajdonságát dicsért.

Újat mindebből nem tanultunk Leo hitelességére nézve. De újabb példában láthattuk azt, a mit fennebb már észrevettünk, t. i., hogy Leo nem tapasztalataiból, hanem csupán csak olvasmányaiából merít**) s a fődolog előtte nem az idegen hadiszokások

*) L. a XVIII. f. már ismerttetett részeit, és XVII. 51—56. cz.

**) A XVIII. fejezet utolsó (157.) cikkelyében a Vári-f. fordítás szerint Leo haditapasztalataira hivatkozik. Csakhogy ez a fordítás egészen hibás. A fejezet eleje az eredetiben ezt mondja: «Ime, ezeket szántuk neked, dicső vezér. Új, meglepő alig van bennük; de azt, a mit a régieket forgatva (τοῖς παλαιότεροι; ἐντυχόντες, ἐντυγχάνειν βιβλίῳ græcismus,

hű ismertetése, hanem az, hogy a forrásaiban talált útmutatásokat valamiféle formában lehetőleg mind belegyömösölje a maga compilatiójába. Az idegen népekre vonatkozólag még csak annyi tapasztalata sincs, a mennyi az összezavart és nagyjából a maga korához alkalmazott adatok *következetes* előadásához szükséges lett volna. Sőt nemcsak tapasztalata nincs több, mint akármelyik mostanság e tárggyal foglalkozó szobai tudósnak, hanem még annyi éleselméjűséggel vagy legalább gondnal sem dolgozott, hogy a modern kutató fel ne ismerhetné eljárásának gyámoltalanságát, következetlenségét.

Mauriciusnak bátran elhithetjük tehát, hogy az avarok és a törökturkok csakugyan olyanok voltak, a milyeneknek ő írta le őket. De vajjon Leónak is elhithetjük-e, hogy az ő korában meg a bolgárok és a magyarok voltak *kivételes* hadiszokású «skythák», még pedig teljességgel ugyanolyan szokásúak, mint 300 esztendővel azelőtt az avarok és a török-turkok? Vajjon valószínű-é, hogy Leo ilyenformán jellemzi vala a bolgárokat és a magyarokat arra az esetre is, ha Mauricius művét nem ismeri? Megengedem, hogy a mi korunkban bajos volna valamely íróról ilyen fokú könnyelműséget és hiúságot feltételezni, kivált olyan gyakorlati jelentőségű műfajban, mint a minőnek a taktikát tartjuk. De, hogy a dolog ne legyen olyan valószínűtlen, nem kell hozzá egyéb, mint egy kis olvasottság a Leo idejebeli byzáncki irodalomban. Én a magam részéről határozottan kimondom, hogy az irodalom teljes hallgatását magában foglaló másfél százados korszak után igenis, még inkább elképzelhetek olyan byzáncki cászárt, s első sorban a «bölc» Leót, ki ép úgy, mint hajdan a VI. századbéli Anonymus, csak műkedvelésből compilál taktikát s időtöltésből vagy «ad maiorem Dei (et sui) gloriam» képes lediktálni egy olyan taktikai művet, melynek hasznavehetőségéről haditapasztalatok hijján saját maga sincs meggyőződve.

Tehát szerintem magában véve abból a tényből, hogy Leo a Mauricius avarjairól szóló adatokat látszólag a turkokra (volta-

melyet Vári szintén félreértett) összeszedtünk, — s így *belőlük* (Észlelvél!) némi tapasztalást gyűjtöttünk, — velük megegyezően adtuk előd». (A constructio persze épen nem mintaszerű, de értelme kétséget sem szenvedhet. Leo maga sem *haditapasztalatokról* beszél.)

képen pedig a bolgárokra) alkalmazta, egyáltalában nem következik, hogy amaz adatok, kivált részleteikben, valóban illettek is a mi őseinkre, s ilyenformán állítom, hogy Leo taktikájának mindazon részei, melyek Mauriciuson alapúlnak, történeti és tárgyi szempontból teljességgel értéktelenek, *a turkokra vonatkozó részleteknek pedig egyáltalában nincs helyök a magyar történeti kútforrások között* mindaddig, míg valakinek Leótól és Mauriciustól egészen független források alapján nem sikerül bebizonyítani azt, hogy a VI. századbeli avar nép életmódja s hadiszokásai a IX—X. századbeli magyarokéival *teljesen* megegyezők voltak.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
Első szakasz. A Mauricius-féle taktika kora és szerzője	
A) <i>A mű keletkezésének legkésőbbi határai</i>	
I. Idegen népek szerepe a Mauricius-féle taktikában	4
II. A munka korát meghatározó egyéb pozitív adatok	15
III. A munka korát meghatározó negatív adatok	26
B) <i>A mű keletkezésének legkorábbi határai</i>	29
C) <i>A taktika szerzője</i>	35
Második szakasz. Leo viszonya Mauriciushoz és adatainak értéke	
A) <i>A XVIII. fejezet</i>	46
B) <i>A turkokra vonatkozó többi helyek</i>	60
Tartalom	69

Aeschylus. *Télfy Iván* lev. tagtól. 1 K 60 f. — VIII. szám. A mutató névadás hibás használata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1 K 20 f. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

VI. k. I. szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zenében. *Mayr Auréltól* 20 f. — II. szám. A manuskript szertartásos könyve. *Bálint Gábortól*. 20 f. — A rómaiak satírjáról és satíraíróikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 40 f. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 1 K. — V. Emlékbeszéd *Jakab István* l. t. fölött. *Szász Károly* r. tagtól. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vasváry Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 1 K 20 f. — VII. Emlékbeszéd *Mátray Gábor* l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 20 f. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 f. — IX. Eranos. *Télfy Iván* l. tagtól. 40 f. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól 80 f. (1876.)

VII. k. I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasznolása. *Budenz József* r. tagtól. 20 f. — III. Lessing (székközlő). *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — IV. Kapesolat a magyar és szuomi irodalom között. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 60 f. — VI. Bankavis Kleon uj-görög drámája. *Télfy Iván* l. tagtól. Ára 60 f. — VII. A nevek uk és ík személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 40 f. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbergy Ármintól*. 20 f. — X. Bátori László és a Jordánzky-codex biblífordítása. (Székközlő.) *Volf Györgytől*. 20 f.

VIII. k. I. Corvín-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 20 f. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtól*. 40 f. — IV. Tanu mány a japáni művészetről. *Gr. Zichy Ágostól*. 2 K. — V. Emlékbeszéd Pázmán l. Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 20 f. — VI. Ükkonphár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — VII. Az ugynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben. *Mayer Auréltól*. 1 K 20 f. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 60 f. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — X. Beregrzászi Nagy Pál élete és munkái. *Székközlő Imre Sindortól*. 60 f.

IX. k. I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól. 20 f. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 80 f. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbergy Ármintól* r. tagtól. 60 f. — A Kün- vagy Petarka-codex és a künök. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 60 f. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag. felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 f. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 80 f. — VIII. Schopenbauer aesthetikája. *Dr. Ruzsicska Kálmántól* 20 f. — XI. Ós vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignác*tól. 60 f. — XI. Magyar egyház népenekek a XVIII. századból. Székközlő. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 f.

X. k. I. A jelentésen alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székközlő.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 60 f. — II. Etzelburg és a magyar húnmonda. (Székközlő.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 40 f. — III. A M. T. Akadémia és a szémi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 60 f. — V. Baranyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 f. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmostól*. 1 K 20 f. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károlytól*. 20 f. — VIII. Cautionale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihálytól*. 60 f. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek*től. 1 K. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kiltag felett. *Dr. Heinrich Gusztáv*tól. 80 f. — XI. Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f. — XII. A magyar romantícismus. *Bánóczy Józseftől*. 20 f. — XIII. Újabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f.

XI. k. I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Télfy Iván* l. tagtól. 80 f. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télfy Iván* l. tagtól. 60 f. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — V. A csuvasokról. *Vámbergy Ármintól* r. tagtól 60 f. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 40 f. — VII. Telegyi Miklós mester magyar katechismusu 1562-ik évből. *Majlath Bela* l. tagtól. 20 f. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác*tól. 1 K. — IX. A muhammedán jogtudomány eredet-

- ről. *Goldziher Ignác* 1. tagtól 20 f. — X. Vámbéry Ármin «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* 1. tagtól 1 K 20 f. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvör. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 60 f.
- XII. k. 1.** Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác*tól. 1 K 20 f. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól.* 60 f. — III. A reflexiv és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* 1. tagtól. 60 f. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól.* 1 K. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 1 K. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* 1. tagtól. 1 K. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József.* 1 K. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télffy Iván* 1. tagtól. 40 f. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól.* 40 f. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel*től. 1 K 20 f. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 80 f. — XII. Isota Nogarola. *Abel Jenőtől.* 1 K.
- XIII. k. 1.** Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* 1. tagtól. 80 f. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* 1. tagtól. 60 f. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* 1. tagtól. 80 f. — IV. A homerosi Demeter-hymnusról. *Abel Jenő* 1. tagtól. 1 K. — V. A votjakok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* 1. tagtól. 40 f. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 20 f. — VII. Egy kis viselkedés Vámbéry Ármin ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 40 f. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 20 f. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* 1. tagtól. 1 K. — X. Szőrendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics Györgytől.* 60 f. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai. *Petz Vilmostól.* 20 f. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Télffy Ivántól.* 60 f.
- XIV. k. 1.** Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Abel Jenőtől.* 80 f. — II. Szőrendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől.* 80 f. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* 1. tagtól. 60 f. — IV. Jelentés ujhellén munkákról. *Télffy Iván* 1. tagtól. 60 f. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajostól.* 20 f. — VI. Etymologicum magnum Romaniae. *Putnoky Miklóstól.* 40 f. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsigmond*tól. 60 f. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond*tól. 40 f. — IX. Szőrend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 80 f. — X. Három francia hellenista és a volapük. *Télffy Iván* 1. tagtól. 40 f. — XI. Euhemeri reliquæ. *Némethy Gézá*tól. 1 K 20 f. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Bélutól.* 80 f.
- XV. k. 1.** Az iszlam vallásos mozgalmái az első négy században. *Dr. Schreiner Mirtontól.* 60 f. — II. André Chénier költészete. *Haraszi Gyulától.* 3 K. — III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond*tól. 80 f. — IV. Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. *Hunfalvy Páltól.* 30 f. — V. Psychiatria és politika. *Zichy Antaltól.* 20 f. — VI. Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvitanítás. *Télffy Ivántól.* 1 K 20 f. — VII. A magyar zene tudományos tárgyalása. *Ponori Theurewk Emittől.* 40 f. — VIII. A hangsúly a szláv nyelvekben. *Asbóth Oskártól.* 1 K 60 f. — IX. A nyelvújítás és az idegenszerűségek. *Simonyi Zsigmond*tól. 1 K 20 f. — X. Kisfaludy Károly «Mohács» a görögül. *Télffy Ivántól.* 80 f. — XI. Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. *Dr. Kégl Sándortól.* 3 K. — XII. Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. *Gróf Kuun Gézá*tól. 30 f.
- XVI. k. 1.** A beszerczei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. *Finály Henrik*től. 4 K. — II. A pogány arabok költészetének hagyományai. (Székfoglaló.) *Goldziher Ignác*tól. 1 K 20 f. — III. A szláv szók a magyar nyelvben. *Asbóth Oskártól.* 90 f. — IV. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. *Pecz Vilmostól.* 60 f. — V. Új-görög munkák ismertetése. *Télffy Ivántól.* 40 f. — VI. Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. *Télffy Ivántól.* 40 f. — VII. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *Szamota Istvántól.* 1 K. — VIII. Guarinus és Janus Pannonius. *Hegedüs Istvántól.* 1 K 60 f. — IX. Kisázsia török dialektusairól. (Székfoglaló.) *Dr. Kúnos Ignác*tól. 90 f. — X. Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. *Irta Janus Pannonius. Hegedüs Istvántól.* (Székfoglaló).
- XVII. k. 1.** Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből. *Dr. Mahler Eddtől.* 30 f. — 2. Naszreddin hodsa tréfiá. *Kúnos Ignác*tól. 3 K. — 3. A perza népdal. *Dr. Kégl Sándortól.* 90 f. — 4. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? *Melich Jánostól.* 1 K 20 f. — 5. Brassai Sámuel mint aethetikus és műkritikus. *Kozma Ferenc*től. 2 K. — 6. Sz. Agoston reguláinak magyar fordítása C. lius (Bánffy) Gergelytől. *Dézi Lajostól.* 2 K. — 7. Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. *Vadnai Károlytól.* 30 f. — 8. Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Fényképmelléklettel. *Gyomlai Gyulától.* 1 K 20 f. — 9. Adalékok az egyiptomi nyelvhez. *Mahler Eddtől.* 60 f. — 10. Az első magyar bibliographus. (Székfoglaló.) *Id. Szinyeyi Józseftől.* 60 f.